

ישיבה מס' 7 1.11.1999 שותפות וייצוג (המשך)

עאדל מנאע: ערב טוב לכולם. יש לנו היום מצטרף חדש לקבוצה- ח"כ משה ארנס ואני רוצה לקדם אותו בברכה על הצטרפותו, אני מקווה שיתמיד אתנו. בישיבה הקודמת, לפני פחות מחודש, ב-5.10, דנו בנושא של השותפות והייצוגיות. אני ופרופ' סמי סמוחה, שכל אחד מאתנו הגיש נייר בנושא הזה, הצגנו בצורה יחסית נרחבת את מה שיש לנו בנייר, זאת אומרת סיכמנו מה שיש לנו בנייר ואחר כך פתחנו את הדיון.

היום נמצאים אתנו גם איציק רייטר וגם פרופ' דון יחיא ששניהם גם כן כתבו משהו בנושא הזה, לכן כהמשך לפגישה הקודמת ניתן לשניהם להציג בקצרה ולמקד את הדיון סביב אותו נושא, השותפות והייצוג. אני מבקש גם מהם וגם מהמשתתפים האחרים למקד את הדיון הפעם בנקודות יותר מעשיות, מה לעשות, ולא בדיונים סביב הנושא שבחלקו עסקנו בפעם הקודמת.

לאחר שנסיים את הדיון הזה אני מקווה שישאר לנו זמן גם להתחיל בדיון בנושא שהוא קרוב, אפשר להגיד שהוא משלים, נושא ההעדפה המתקנת. יש נייר שהגיש לנו פרופ' קרמניצר בנושא הזה. זה פחות או יותר סדר היום שלנו להערב.

כמובן, בסוף הערב אנחנו נצטרך לקבוע תאריך חדש כי יש בעיה עם התאריך של ה-1.12 לפגישה הבאה, וגם להחליט על נושא, יש לנו הצעה לנושא שאנחנו נדון בו בפעם הבאה.

אלי רכס: אני רוצה, אם אפשר, להתייחס לפרוטוקול של הישיבה הקודמת.
עאדל מנאע: בהחלט, אני חשבת שקודם ניתן לשניהם להציג ואחר נתייחס גם לדבריהם וגם לדברים מהפעם הקודמת.

אלי רכס: האמת היא שההערות שלי לא כל כך נוגעות לשני הניירות החדשים שאנחנו נדון בהם אלא יותר לדברים שנאמרו פה. אני פשוט סידרתי לי כמה הערות שאני רוצה שהם יושמעו, אולי תהיינה תגובות. כמה נקודות.

א. בנוגע לנקודה שעלתה פה. אני בהחלט תומך ברעיון להשתמש במומחים ככל שנגיע לרמה האופרטיבית, לדברים הקונקרטיים. פחות בדרג הקונספטואלי, אני חושב שברמה הקונספטואלית יש פה מספיק מומחים.

מרדכי קרמניצר: מומחים למה?
אלי רכס: לסוגיות קונקרטיות. למשל אם יש דיון על שירות בצבא אז אני חושב שצריך אולי להביא בעל דבר שמתמצא בעניין, יודע את הנתונים. או קרקעות למשל, שהיא באמת סוגיה מורכבת שיש אנשים שעוסקים בנושא.

הוזכר הרעיון להזמין מומחים לענייני בטחון. אני לא חושב שזה רעיון שיכול להועיל מבחינה זו שאני בספק אם הם יבואו וירצו את השקפת עולמם הפוליטית מדינית.

מרדכי קרמניצר: אני רוצה רק לעדכן, פשוט משום שההערה שלך נשמעת עכשיו, ראש השב"כ יבוא הנה ויצג את תפיסתו, את תפיסת השירות לערביי ישראל מבחינת שאלת הסיכון הביטחוני.

אלי רכס: אז בהמשך רציתי לומר, שאני מניח שידברו על השאלה של סיכון בטחוני, וזה בסדר. אבל לצפות לקבל השקפת עולם פוליטית אני לא חושב שזה נכון.

לגבי הנושא של השותפות שרים ויצירת האיזונים מבחינת הרכב הקבוצה. גם כאן אני חושב שכשרים אני בספק אם הם יוכלו למצוא את הזמן ולהתפנות כחברים פעילים. על בסיס חד פעמי אני מניח שהם יבואו במידה שזה נוגע לתחום שלהם.

מרדכי קרמניצר: אגב, גם בעניין הזה אנחנו פנינו לשר וילנאי בעקבות הסיכום שהיה פה, ומה שקיבלנו ממנו היה כנראה הסכמה עקרונית והתנצלות על זה שלישיבה הזו הוא לא יכול לבוא משום שהוא בחו"ל.

אלי רכס: בעיה יותר מורכבת אני רואה בשאלת האיזונים הפנימיים בתוך הקבוצה, שניתנה עליה הדעת בפגישה הקודמת. אני רואה בזה שאלה קריטית לא רק בהיבט של הפרוטוקול, שאיקס ערבים ואיקס יהודים שמסווגים ככאלה וככאלה, אלא מבחינת השלכות שתהיינה להרכב של הקבוצה על הדרך שבה אנחנו מעצבים ואמורים לעצב את המוצר הסופי שלנו ואת התוכן שלו.

הבעיה היא פחות אקוטית בכל מה שקשור לייצוג האקדמי של יהודים וערבים פה, סביב השולחן הזה. אני חושב שיש לנו משפטים טובים, סוציולוגים, אנשי חינוך, מדע המדינה, אפילו מזרחנים, ואני חושב שגם המוסדות להשכלה גבוהה מיוצגים בפריסה נכונה פחות או יותר. אני חושב שהבעיה היא בייצוג הפוליטי ציבורי של אותו מרכז פלוס מינוס שאני רואה בו את הגרעין שאמור לייצר את הנייר שלנו. פלוס מינוס אני אומר ימינה שמאלה, מרכז עם פניה ימינה ושמאלה. עכשיו לגבי מה שאני רואה ותתקנו אותי, אולי ההתרשמות שלי אחרת. אני רואה שבעוד שבצד היהודי יש מידה של איזון ורבגוניות בהשקפות שמוצגות, התחושה שלי היא שאצל החברים הערבים מסתמנת איזושהי השקפה משותפת, איזושהו קונצנזוס בסוגיות שבהם אנחנו

עוסקים, דבר שהוא לגיטימי ביותר ואין לי שום בעיה עם זה. אבל, גם לאור הקשיים שאנחנו כבר רואים שמסתמנים בדרך של הניסוח, חסרה לי באופן אישי איזושהי מידה גדולה יותר של הטרוגניות, של רבגוניות, איזושהי חשיפה לפסיפס גדול יותר של עמדות והשקפות עולם שמאפיינות את הציבור הערבי. זאת באמת שאלת היציגות שכל כך עלתה בדיון האחרון. זה היתרון של מי שקורא את הפרוטוקול, רואה מסמך כתוב. דייב דיבר על זה, הוא שאל מי החליט איזה גוף ערבי הוא ייצוגי. עאדל דיבר על זה שבציבור הערבי יש כמה זרמים. אני חושב שאחמד אמר, אני אחמד לא מייצג את הציבור הערבי, לציבור הערבי אין שום בעיה עם המסמך. סמי מדבר על ציבור ערבי אחד וחאלד שגם התייחס לנושא הזה מדבר על ציבור ערבי אחר, אני מצטט מהדברים שלו. זה מה שהיום חלק גדול מהציבור הערבי, לפחות האינטלקטואלי ואלה שאיכפת להם, לא מנהיגים פוליטיים ערביים, חושב. אני בכוונה מביא את הציטוט האלה להראות כמה השאלה הזאת, מי מייצג את מי ומי מביא את דברו של מי, סבוכה. נדמה לי שעל מנת להגיע ליכולת גיבוש נושאים וניסוח ענייני של הדברים שאנחנו רוצים להגיע אליהם, צריך להיחשף לקשת רחבה יותר של דעות, של גופים, של סקטורים ערבים נוספים שיכולים להאיר את ענייני בעניין הפוליטי הזה, ואני לא מדבר רק על חד"ש. לצורך העניין גם מר"צ, גם אנשי ליכוד, עבודה. נואף מסאלחה הוא לפי דעתי מאוד חשוב. כמו כן נציגים של גופי פעולה- אני ראיתי את האלה שהגיעה, אבל יש גם ועדות מקצועיות כועד ראשי המועצות או ועדת המעקב שעוסקות בסוגיות ספציפיות. נוסף לזה ישנם כל מיני ארגונים לא ממשלתיים שהם מאוד פעילים בנושאים שאנחנו עוסקים בהם- עדאלה, האגודה הערבית לזכויות האדם שמוציאים פרסומים ועכשיו הוציאו ספר מאוד חשוב. אני חושב שהקולות האלה צריכים להישמע בצורה שתאפשר לנו להגיע לאיזון גדול יותר.

נקודה נוספת שאני רוצה לדבר עליה בהתייחס לפרוטוקול של המפגש הקודם, ובזה אני אגמור, זה ההתניה שעלתה בין השאלה של שילוב ושוויון ובין מה שסמי אמר, מה נותנים בתמורה. מצד שני ההתניה שעלתה מהדברים בין שילוב ושוויון, לבין מה שחאלד אמר- ברירת המחל של ניתוק. כלומר או שלום ושוויון מלא בצורה שאנחנו מבינים אותה, תופסים אותה, או ברירת המחל שעולה מכך, ניתוק או התנתקות. אמרו את זה כבר קודם, אני רק רוצה לחזק את העניין. אני חושב שהניסוח של מה נותנים בתמורה לא מתאים ואני בטוח שסמי לא התכוון להיבט הפשטני שלו. לעומת זאת אני חושב שאין ספק שהדברים משקפים איזה הלך רוח נפוץ, יותר פופוליסטי, בחברה היהודית בישראל, שאומר: תראו את הערבים, רק תובעים ומבקשים ודורשים, אבל כשזה מגיע לעניין של החובות לא משרתים. אני חושב שהגישה הזו נפוצה. עמדתני היא שההתניה היא לא תקפה, כלומר אי אפשר להתנות שוויון ושילוב. אנחנו חיים במדינה דמוקרטית שבה לדעתי זכויות האזרחים כולם צריכות להישמר ולהיות מוגנות ומיושמות.

משה ארנס: להפך מותר להתנות?

אלי רכס: גם לא.

משה ארנס: שלא ממלאים חובות עד שאין הרגשה של שוויון מלא?

אלי רכס: שאין ממלאים חובות.

משה ארנס: שאין הרגשה של סיפוק מבחינת הזכויות?

אלי רכס: זה החלק השני, גם את זה אני לא מקבל.

משה ארנס: פשוט רציתי להבין, שאת שני הכיוונים אתה לא מקבל.

אלי רכס: אני בעמוד 6 וזה בעמוד 7. אבל אני חוזר עדיין להתניה הראשונה ואני

חושב שהבעיה קיימת ואי אפשר להתעלם ממנה.

אני עושה רגע אתנחתא ועובר לעניין של היישום שגם אתה דיברת עליו כל כך הרבה. אנחנו רוצים להגיע לנייר, כך נדמה לי, שלא יהיה תלוש, שיהיה בו צד אופרטיבי שהוא בר יישום. על מנת שהוא יהיה בר יישום הוא זקוק לתמיכה פוליטית, ועל מנת שהוא יזכה לתמיכה פוליטית הוא חייב להתייחס למשבר אי האמון שקיים בחברה הישראלית בין יהודים לערבים. דרך אגב אצל היהודים והערבים כאחד לצורך העניין הזה. אני רואה שלושה כלים עיקריים להולכת השינוי- חקיקה, צעדים בירוקרטיים ודעת קהל או מערכת חינוך. עכשיו, מסמך שמיועד לסייע לפריצת דרך בשלוש הרמות האלה ושלא ייקח בחשבון את המציאות שבה אנחנו חיים על גווניה השונים, לא יקלע למטרה אלא יחטיא אותה. לכן אני חושב שהנייר המיועד חייב לכלול, חייב להיות רחב יריעה, כך שאפשר יהיה להתייחס לשאלת השילוב והייצוג או הייצוגיות ביחד עם עוד עשרה נושאים אחרים שבהם ניגע. נושאים שבמסגרתם תועלה גם שאלת החובות והשאלה השניה שנדונה פה, שאלת הלגיטימיות.

אני רואה בשאלה הזו, בשאלה של הלגיטימיות או הלגיטימציה של מדינת ישראל כמדינה יהודית, או כפי שמישהו ניסח פה, המקום שבו יש ליהודים הגדרה לאומית עצמית, עניין קריטי שצריך ללבן אותו ולהבהיר אותו עד תומו פה. כי אני חושב שהנחת העניין הזה הצידה מבלי שנלבן אותו ונבנה כבר את המשך הקוביות האלה, בסופו של דבר עלול להביא לכך שרבות מהקוביות האלה, הדבק שמאחד בהם לא יהיה חזק.

לנושא של החיבור בין שילוב וניתוק כברירת מחדל אני אומר, וזו דעה אישית שלי, שעם כל הפיתוי שיש בהליכה לקראת העמדה הזאת, אני חושב שהיא דרך לא פרקטית. למרות שהיא עמדה "מפתה"- או שתתנו הכל בדרך שאני רואה את זה, או שאנחנו מתנתקים.

זה תהליך, במידה מסוימת זה תהליך טבעי של התנתקות.

חאלד אבו עסבה: אני פשוט חושב שהוא תהליך לא פרקטי, הוא לא פרודוקטיבי.

אלי רכס:

חאלד אבו עסבה:

אלי רכס:

משה ארנס: אני הייתי רוצה לומר כמה מילים על הנושא של זכויות וחובות. אני לא בטוח שכולם פה, על בסיס מה שקרה כאן, רואים באופן סימטרי את הקושי בין שני הדברים האלה. את זה שלא צריך להתנות את הזכויות במילוי החובות, ומצד שני לא צריך למלא את החובות כך שמותנה בזה שהגיעו לסיפוק מבחינת הזכויות. לדעתי, לפחות עד כמה שידוע לי, גם במדינות דמוקרטיות אחרות אין סימטריה בין שני הדברים האלה, ואני חושב שיש כאן סיבות טובות. חובות ממלאים כולם. אני לא מכיר מדינה דמוקרטית שבה חלק מהאוכלוסייה שמרגישה שהיא לא זוכה למלוא הזכויות, אפילו מופלית לרעה, אומרת: אנחנו את החובות שלנו לא נמלא.

אני מניח שאחת הסיבות לכך היא שמילוי החובות הוא מדיד בצורה חד משמעית- אם הולכים לצבא אז כולם הולכים לצבא. אם משלמים מסים אז כולם משלמים מסים. החובות מוגדרות חד משמעית, ניתנות למדידה ואין מקום לסטיות מבחינת מילוי החובה או אי מילוי החובה. לא כך מבחינת הזכויות מכיוון שאני מתאר לעצמי שאין מדינה דמוקרטית שבה לא ימצאו צבורים מסוימים שירגישו שהם לא באו על סיפוקם, שהם מופלים לרעה, שמגיע להם הרבה יותר ממה שהם קיבלו, ואני מניח שמבחינת מדידה אובייקטיבית זה גם ימצא כנכון. אינני מכיר מדינה שבה ציבור כזה יגיד: לכן לא נלך לצבא, או לכן לא נשלם מסים. זה פשוט דבר שלא הולך ביחד. בכל החומר שקראתי ולא הספקתי לקרוא את הכל, הרגשתי את החסר של הדבר הזה. לעניות דעתי, מבחינת השוויון שנדמה לי שכולם פה מסביב לשולחן רוצים להגיע אליו, יש בו גם אלמנט סובייקטיבי של הרגשת שוויון, הרגשת שוויון זה גם הרגשת הזדהות. זה לא יבוא כל עוד המיעוט הערבי במדינה לא ימלא את כל חובותיו, וגם את כל מה שהוא צריך לעשות במדינה. הוא לא צריך לעמוד בצד ולהמתין עד שיגיע מצב שבו אולי הוא יהיה מוכן לעשות.

ענדה אולמן-מרגלית: איזה חובות?

משה ארנס: תראי, לדעתי, החובה העליונה מבחינת הזדהות ונאמנות למדינה זה השירות הצבאי.

ענדה אולמן-מרגלית: לא נותנים להם, אז מה הסיפור?

משה ארנס: הנכונות להגן על המדינה. עכשיו נכון הוא שעל פי החוק כל מה שצריך זה שהממשלה תכריז שהיא מגייסת גם אוכלוסייה ערבית. את זה אני שמעתי מלא מעט ערבים שאמרו- אתם לא מגייסים אותנו, מה אתה רוצה מאתנו. אני חושב שכל אחד מסביב לשולחן הזה יודע שזה לא בדיוק כך, זה לא סוף הסיפור. אני קידמתי, ניסיתי לקדם את הנושא של התנדבות של צעירים ערבים לשירות בצבא, לשירות סדיר. עשיתי את זאת מתוך הנחה שלחייב אותם היום להתייצב לשירות צבאי כמו שמתייצבים יהודים דרוזים וצ'רקסים, זה דבר שעלול להיתקל במכשול גדול מאוד. אם אני טועה אז אני אשמח מאוד ללמוד שאני טועה, אבל שמעתי את זה מכל מיני צדדים.

זה לא דבר שיבוא בקלות, אני גם רואה מתוך שיחות שהיו לי עם אזרחים ערבים שיש לכך התנגדות רבה מאוד ואני מכיר את כל הארגומנטים. אתה לא יכול לצפות מערבי שילחם נגד ערבי, או כל עוד שאנחנו לא זוכים לכל הזכויות אז מה אתה רוצה מאתנו שגם נלך לצבא. כך שמה שהתחיל כהסדר של קומבינה, אני מניח, בימי בן גוריון, שהחליט את הדרוזים כן לגייס ואת האוכלוסייה הערבית לא לגייס, ומה שהתחיל, אולי מתוך חשש שאי אפשר יהיה לסמוך על החייל הערבי ולכן מוטב שלא ילך לצבא, הגיע למצב, שלצערי הרב לפחות, ניתנה איזו לגיטימציה ואיזו סלחנות והבנה- באמת הצעיר הערבי לא צריך לשרת בצבא. אני חושב שהדבר הוא טעות גדולה מאוד מכל הכיוונים, מהכיוון היהודי ומהכיוון הערבי, לכן גם מהכיוון של מדינת ישראל וצריך לשנות את זה.

עאדל מנאע:

תודה רבה. רשומים כבר כמה אנשים לתגובות, אני מניח שחלק מהם ידברו על הפרוטוקול או על דברים שנאמרו בפעם הקודמת, ואני בטוח שחלק מהם יתחילו להתייחס אחד לדברי השני. אני רוצה בכל זאת לחזור ולהזכיר שהנושא המרכזי שלנו הוא הנושא של הייצוג והשותפות, וננסה באמת להתמקד בדברים האופרטיביים. על סדר היום שלנו יש כמה וכמה נושאים שמדי פעם כמובן משתזרים ונכנסים אחד בתוך השני, אבל למען שנתקדם בצורה מסודרת בנושאים האלה אני בהחלט מציע שנתמקד בדברים האלה כדי שנוכל להתקדם. כל פעם שנגיע לעוד נושא נדון בו לעומק ולרוחב, נסכם אותו ונתקדם לנושא אחר.

אחמד סעדי:

שתי הערות קצרות. הערה ראשונה לאלי. אני חושב שהקבוצה הערבית היא רבגונית. אני מכיר פחות או יותר את המשתתפים כאן, אני חושב שהם כן

משתייכים לזרמים שונים, לעמדות פוליטיות שונות וגם למפלגות שונות ועל כן אני חושב שהם מציגים קבוצת ערך של אנשים. אולי מעבר לאדם זה או אחר אני חושב שיש אצל הערבים בישראל כמה אמיתות או כמה עמדות בסיסיות שהקבוצה הזאת כן מנסה לתת להן ביטוי, אבל זה לא קשור להטרונגניות. אתה יודע, אלי, שיש כאן אנשים ממפלגות שונות עם עמדות שונות. הערה קצרה שניה למר משה ארנס. אני חושב שקלינטון לא מילא את החובות שלו והוא נשיא ארצות הברית. בכל הספרות הזכויות הן דבר שמובן מאלי, החובות הם דבר לא מובן מאלי, להפך ממה שטענת. זו בעצם כל התיאוריה של האזרחות משנות ה-30. אבל מעבר לזה, כל אלה שלא הלכו לויטנאם, או סרבו או השתמטו, הם אזרחים אמריקאים והם מקבלים את כל הזכויות. בנוסף לכך, גם אנשים שפגעו במדינה כן מקבלים את הזכויות שלהם, כמו פושעים למיניהם למשל- הם הולכים לתקופה מסוימת לכלא ונשלל החופש שלהם ואחר כך הולכים להיות אזרחים שמקבלים את כל הזכויות. זאת אומרת דווקא להפך ממה שאתה אומר. הזכויות הן כן דבר מובן מאלי, וגם כל התיאוריה של האזרחות והבסיס הרעיוני של אזרח. זאת אומרת האזרח הוא מישהו שהמדינה לא יכולה לשלול את אזרחותו. זה דבר אחד, ודבר שני הוא שהזכויות שלו לא ניתנות להפקעה על ידי הריבון, על אם הוא עשה או לא עשה. אני דווקא חושב להפך ממה שאמרת, הזכויות הן כן דבר מובן מאלי, החובות הן דבר לא מובן מאלי.

רות גביזון: אני מוכרחה להגיד שאני קרועה כי מעלים פה נושאים כל כך חשובים ומרתקים, ומצד שני אנחנו רוצים להתקדם. אני רוצה בכל זאת להגיד כמה מילים על העניין הכולל, גם ברמה העקרונית וגם ברמה העניינית. כשאנחנו החלטנו להתחיל לעבור לנושאים ספציפיים, זה לא היה מפני שאנחנו חשבנו שאנחנו רוצים להתחמק מהנושאים הכלליים של הדיון שלנו במסגרת הקיום יחד של יהודים וערבים בישראל. הרעיון לא היה שאנחנו נעבוד בשיטת הסלאמי, נסכים כל מיני הסכמות מקומיות ואז אולי יתברר בעצם שלא צריך להחליט בשאלות הגדולות או אפשר להסתדר בלעדיהן.

התחושה שלי לפחות היא שהניסיון שלנו הוא באמת ניסיון לתת תשובה אמיתית למכלול הבעיות. במכלול הבעיות יש הסדרים ספציפיים ויש גם שאלות כלליות של אידיאולוגיה ושל זכות, של היחס בין זכויות וחובות. בסך הכל המסמך שאנחנו מדברים עליו יהיה מורכב מהסדרים ספציפיים, אבל הוא מסמך שצריך לתת תשובה מספקת בעיני כולנו גם לשאלות הגדולות. נדמה לי שההחלטה ללכת עכשיו להסדרים ספציפיים היא תוצאה של מה שדיברנו על העניינים הכלליים. אני חושב שזאת הייתה שיחה מעניינת וחשובה שהניבה הבדלי גישה די יסודיים, וחשבנו ואני עדיין חושבת, שלא נרוויח הרבה מלהמשיך לדבר באותה רמה על הדברים הכלליים- אולי צריך לתת להם מבחן יותר אמיתי דרך המשקפיים של הסדרים ספציפיים. ראינו כבר בפגישה הקודמת שגם בנושא הספציפי של שוויון ושילוב, שהיום אנחנו ננסה לסדר אותו יותר, תעלה פה השאלה הזאת.

השאלה הזאת תעלה והיא מאוד קשורה לויכוח שהתעורר כאן לגבי זכויות וחובות. אין ספק שאחמד צודק, שיש שיח של זכויות שהמרכז שלו הוא זכויות כתביעה שאיננה תלויה לא במילוי חובות, לא ברצון של הרוב, לא ברצון של הריבון, לא באינטרסים של הריבון ושאחד מהתפקידים של זכויות האדם הבינלאומיות הוא לממש או לרכז את הסוג הזה של הזכויות. התביעות האלה של פרטים ואולי של קבוצות (מעניין האם גם של קבוצות), בעיקר של פרטים מול החברה שבתוכה הם חיים, לכבוד, לחרות ולכל הדברים האלה. אבל אני חושבת שזה דווקא מאוד מסוכן בשביל הקבוצה שלנו לנסח את המנדט שלנו במונחים של זכויות, מפני ששיח הזכויות הוא שיח חלקי. זאת אומרת שהוא שיח שנועד להטיל אילוצים מסוימים על מערכת חברתית. אבל מרקם החיים בחברה הוא הרבה יותר מורכב והוא לא כולל רק זכויות. שום משפחה לא יכולה לנהל את כל השיח שלה ברמת הזכויות. יש חובות, יש התחייבויות, יש מחויבויות, יש ציפיות, יש שיתוף פעולה, יש התפשרויות ויש דברים שנחוצים לחיים המשותפים. אם כל אחד רק מקפיד על הזכויות שלו, חיים משותפים אין. המטרה של הקבוצה שלנו היא לדבר על השאלה האם יכולים להיות לנו חיים משותפים, ובחיים המשותפים יש יותר מזכויות. כך שהעמדה הזאת, שיש דברים שהם זכויות שלא תלויות בכלום היא עמדה נכונה, אבל לפי דעתי בפורום הזה היא עמדה לא כל כך מעניינת. זה נכון שצריך לתת לכל אחד את הזכויות שלו, אבל נדמה לי שסדר היום שלנו מהבחינה הזאת הוא קשה יותר, מפני שהוא כולל גם את המידה שבה אנחנו יכולים להגיע להסכמות. הסכמות שלא מבוססות רק על כיבוד זכויות אלא גם על איזושהי תחושה משותפת שיש לנו מפעל משותף, והמפעל המשותף הזה הוא החברה הישראלית. אז במפעל המשותף נפתח שיח שהוא חורג משיח הזכויות ואנחנו נצטרך לשוחח את השיח הזה.

אחרי שאמרתי את הדברים האלה אני בכל זאת רוצה לחזור ולהמליץ בפנינו לנסות ולהגיע לסוגיות ספציפיות. שוב, לא כדי להתחמק מהנושא הזה, אני האחרונה שרוצה להתחמק ממנו, אלא מפני שנראה לי שאם אנחנו כל הזמן נשב ונדבר ברמת הסיסמאות אנחנו לא נראה אם יש לנו מספיק להציע אחד לשני. לפי דעתי מה שאנחנו צריכים לנסות לעשות כאן הוא לראות האם לנו, כפרטים וכקבוצות, יש מספיק מה להציע אחד לשני, ואם אנחנו לא נראה את זה בגלל

הדיבורים הכלליים אז באמת לא עשינו שום דבר. אז אני ממליצה בפני כולנו לנסות לקפוץ למים, ואני מודיעה לכם שהשיחה לא תהיה קלה, גם על הנושאים הטריטוריאליים שעליהם אנחנו כולנו מסכימים, של שותפות וייצוג. ראינו אתמול, ולפי דעתי נראה גם היום, שיש לנו מחלוקות אמיתיות. אז בואו ניכנס אליהן ולא נישאר כל הזמן בפרוזדורים. ניכנס לזה ונעשה את העבודה.

עדנה אולמן-מרגלית: רק שאלה אחת להבהרה. מקובל עלי מה שאת אומרת בנושא הזכויות. רציתי רק לשאול האם המסקנה הברורה מזה, זה שברור לנו שעל הנושא של הזכויות אין לנו ויכוח ואנחנו רוצים להמשיך הלאה, או שאנחנו מתווכחים אפילו על השלב הזה?

רות גביזון: לא, לא, אנחנו לא מתווכחים על זה, אבל השאלה מהן הזכויות היא שאלה ששנויה במחלוקת. לגבי הזכויות שעליהן אין ויכוח- אין ויכוח. על הזכויות שלא ברור האם הן קיימות יש ויכוח.

עדנה אולמן-מרגלית: ועל שוויון הזכויות.

רות גביזון: שוויון זה זכות עמומה מאוד, השאלה היא מה השוויון מחייב והיא השאלה שאנחנו רוצים לדבר עליה היום.

עאדל מנאע: אני רוצה לתת את הזכות לראסם, אני מניח שהוא הולך לכיוון שממליצה עליו רות.

סמי סמוחה: אם אפשר להגיד משהו בקשר לשיח, כי פה מדברים על שיח וחשוב מאוד לשים את הדברים בפרופורציות. ח"כ ארנס מדבר על שיח מסוים, אחמד מדבר על שיח אחר ואלה שני שיחים שצריכים להכניס אותם בהקשר הישראלי, כי יש שיח של הציבור הרחב שהוא שיח לגמרי אחר.

ראסם המאסי: אני אהיה קצר ואציג כמה נקודות. אני מסכים שהמטרה שלנו זה לא המסמך אלא המטרה לייצר מעין חיים משותפים בארץ. אם אנחנו מדברים על חיים משותפים בארץ, צריכים לדבר לא רק על שיח אלא גם על אוכלוסיות, על מוקדי כוח, על משאבים, על רמות של חיים, על אוכלוסייה. כשיש קורלציה בין הפערים, הזכויות והשליטה האתנית, שהפכה גם לשליטה מעמדית וגם לשליטה מבנית. לבוא ולהגיד באופן פשטני שעל ידי מסמך, על ידי דברים כאלו אנחנו נשנה את הדברים האלו, זה לא דבר פשוט. צריך לייצר תהליך שמאפשר בשלושת הממדים האלו, הממד או הרובד הלאומי, הרובד המבני והרובד המעמדי, יצירת פרוצדורה או תהליכים לסגירת פערים בין שתי האוכלוסיות. אני מרגיש את זה ברמת העל. מדברים על שוויוניות אבל כשיורדים לרמת השטח, לרמה המחוזית, לרמה האזורית עדיין היהודים שולטים במשאבים ואינם מוכנים לוותר עליהם- אפילו ברמה של לפתוח הזדמנויות לתפקידים בפני ערבים. למרות שהייתה מדיניות לאייש תפקידים על ידי ערבים, כשבדקים את מה שקורה מוצאים שהדברים האלה לא מתרחשים.

לפעמים אני שואל את עצמי- אני אזרח, נולדתי ב-1958, אני נמצא במדינה הזאת, למדתי במערכת הישראלית, אני עובד במערכת הישראלית כל הזמן, אני תורם למערכת הישראלית- אז מה היהודים רוצים ממני? אם אני אדבר במונחים צבאיים, אז יש מה שנקרא חזית חיצונית ועורף. אני חי בעורף. אני תורם בכל הערכים- אני משלם מסים, אני משלם מיסוי לקליטת עליה, אני עושה את כל הדברים. תגידו לי מה אתם רוצים ממני בכדי להיות אזרח כשאני משלם את החובות שלי.

דבר שני. אני רואה אנשים שמשלמים את החובות שלהם על פי ההגדרה של הציבור היהודי, שכנים שלי, והם סובלים מאותן בעיות שאני סובל מהן ומהססים להגיע למסקנה. הם שומרים חוק, אבל ההזדהות שקיימת עם המדינה היא חלקית ולא מלאה. הלוואיות למדינה לא מתקיימת בקרבם. אז אנא תתחילו להגיד מה אתם, כיהודים, רוצים מהערבים בארץ בכדי שיהיו שותפים אתכם, למרות שנקודת המוצא שאנחנו מתחילים ממנה, וגם בשבוע שעבר, היא מדינה יהודית; אם הערבים מסכימים למדינה יהודית, האם הדבר הזה גורם לייצר להם הזדמנויות יותר גדולות? האם התוצאה היא שהערבים משתלבים, משתתפים ומקבלים את הייצוג המתאים, לא רק ברמה של הכנסת אלא ברמה של מעצבי מדיניות, מקבלי החלטות, שותפים בתכנון מרחבי, שותפים בקבלת החלטות על קרקעות, שותפים במבנה החינוך? הבעיה שלנו בחינוך היא לא רק החינוך הלאומי. אנחנו מייצרים בבתי הספר שלנו כוח אבטלה שב-2010 לא יוכל לתרום למדינת ישראל, בגלל העדר משאבים זמינים, בגלל תנאים מבניים, ואף אחד לא שם לב לזה. מתחילים לדבר על הדברים בסיסמאות, אבל בתהליכים בפועל המדינה עדיין לא בנויה לתת משאבים כך שתאפשר סגירת פערים. לדוגמה הממונה על המחוז, למה שלא יהיה ממונה על המחוז במחוז הצפון שיהיה ערבי. אין סגן שר ערבי. ממונה על מחוז לא יכול להיות ערבי, מתכנן מחוז לא יכול להיות ערבי, בין כל חברי הוועדות המחוזיות בששת המחוזות אף חבר אחד ערבי, חוץ מחבר אחד במחוז הצפון שמשרת 50% אוכלוסייה ערבית. אנחנו עדיין מדברים על כך שרוב חברי הוועדה המחוזית הם יהודים שמקבלים החלטות ביחס למשאבי התכנון שהם מעצבים בקונספציה שהיא קונספציה סמי-ביטחונית בהתייחסות לטריטוריה. זאת אומרת לא מתייחסים, ואני מכיר את זה ומוכן לתת דוגמאות חיות, לכך שעדיין ברמת השטח אנשים הם

שבעים מיישמים את המדיניות, ואנשים סובלים. האדון הממונה על מחוז הצפון, בגיבוי של שר הפנים, אינו מוכן לממש את סעיף 79א לחוק תכנון ובניה, סעיף שמאפשר פתרון בעיית בניה בלתי חוקית שמוגדרת להרבה צבורים ערבים, למרות שזה חוק שחוקקה כנסת ישראל. זה גורם לסבל של כמעט 1,600 משפחות. אז איך ניתן לדבר פה על חובות, איך ניתן? דווקא אנשים ששרתו בצבא, כמו באימה סחלה, כמו בביר אלמקסור, עדיין לא יכולים לקבל היתר בניה על פי סעיף החוק הזה. אז אנא, בואו נעמיד את הדברים בפרופורציה ונגיד מה אתם רוצים מאתנו בקשת הרחבה, בקשת שונה, לא משנה איך אתה מנסח את זה. יש ציבור ערבי שרוצה להיות שותף, אז תגדירו מה אתם רוצים.

עאדל מנאע: תודה ראסם. אני חושב שהדיון התחמם מספיק כדי לתת לשני אלה שכתבו נייר באותו נושא להמשיך.

ראסם חמאסי: אם מותר לי להוסיף, כאשר כל המערכת עדיין מתייחסת אלינו בחשדנות, על תקן של אויב פוטנציאלי, תגיד לי איך אני צריך להתייחס?

אליעזר דון יחיא: אני באמת מודה לכל הדוברים כאן. אני חושב שהם סייעו לי למקד קצת את מה שרציתי לומר. אני חושב שהדברים מתקשרים לכמה מהנקודות שבאו לידי ביטוי בנייר שאני כתבתי, אני לא יודע כמה קראו אותו. אני לא רוצה לסכם את הנייר הזה, שבעצם עוסק בניסיון ליישם את המודל הקונסוציונלי או ההסדרי ליחסים בין יהודים לבין ערבים. אולי כמה מכם יודעים, אני עסקתי הרבה בניסיון ליישם את המודל הזה ליחסים בין יהודים דתיים לבין יהודים שאינם דתיים. המסקנה שלי הייתה ועודנה שכאן זה עובד. עובד עם חריקות, עם בעיות וכו', אבל זה מעצם טבעו של המודל. אני הייתי אומר שזה ממש בנוי בתוך המודל הזה שזה לא הולך חלק.

השאלה שאני שאלתי את עצמי ואני מוסיף להתחבט בשאלה הזאת, הייתה האם אותו מודל שעובד, שעושה את שלו עם כל הבעיות, במה שנוגע ליחסי יהודים חילוניים, בעיות דת ומדינה, ניתן ליישום ולו במידה חלקית במישור של יחסי יהודים וערבים בישראל. כן, בודאי שהדברים הם שונים, הבעיות הן שונות, אופי היחסים הוא אחר, ואף על פי כן המסקנה שלי ואני אתחיל מהסוף, שבמידה חלקית כן. אני חושב שהמודל הזה כן ניתן ליישום וזה באמת מתקשר לדברים שאנחנו שמענו כאן.

אנחנו שמענו מפי פרופ' רות גביזון על שיח של זכויות ושיח אחר, איך את הגדרת אותו, הפרויקט המשותף של החברה הישראלית. אני בודאי מסכים לחלק הראשון של דבריך, מבלי לזלזל בחשיבות של שיח הזכויות, שהוא בודאי מאוד חשוב. מוסר של זכויות אדם הוא מאוד יסודי בכל מחשבה דמוקרטית ליברלית. יש כאן בודאי עניין מוסרי מדרגה ראשונה, וישנם דיונים רבים על המושג של הזכויות. אם ממילא דנים במושג של הזכויות, אי אפשר שלא לדון במושג החובות, ואנחנו שמענו את דבריו של פרופ' ארנס. אני מסכים עם מה ששמענו מדבריך רות, שאולי במסגרת שלנו ראוי, לא הייתי אומר להימנע מזה בכלל, אבל לא להתמקד בנושא של שיח הזכויות. אחת הסיבות היא שמיד תעלה הבעיה של החובות וההגדרה של זכויות ואלה מושגים מופשטים ולא לגמרי יש עליהם הסכמה. לכן אני הייתי מעדיף לדון בשאלה הקונקרטית יותר, האמפירית יותר. זאת אומרת, מה לעשות בתנאים של מציאות מסוימת, המציאות שאנחנו נמצאים בה, ומה מתחייב מהמציאות הזאת מבחינת הטובה המשותפת שלנו.

יש לי קצת בעיה עם ההגדרה של החברה הישראלית כפרויקט משותף, כי אני לא בטוח שכל חלקי האוכלוסייה, יהודים וערבים, באמת רואים מלכתחילה את מדינת ישראל או את החברה הישראלית כפרויקט משותף שלהם. יתכן שיש כאלה שלא היו רוצים, כאלו שאם הברירה הייתה ניתנת בידם הם היו מוותרים על הפרויקט המשותף, היו מעדיפים להיות לגמרי בנפרד. לכן אני קצת מסתייג מהעניין המשותף כנקודת מוצא מלכתחילה. אגב, אני חושב שזה אחד ההבדלים בין היחסים הפנימיים בתוך החברה היהודית, חייבים לומר את הדברים בכנות. זה אחד ההבדלים בין שאלת היחסים הפנימיים בתוך החברה היהודית, כלומר בין דתיים לבין חילוניים, ויכול להיות גם בין ימין לבין שמאל, לבין שאלת היחסים בין יהודים לבין ערבים. כי במה שנוגע לחברה היהודית, אני חושב שהרוב המכריע של הקבוצות השונות רוצות בשותפות מלכתחילה. זאת אומרת יש כאן איזושהי תחושה בסיסית של סולידריות יהודית, של רצון אמיתי להקים ולקיים כאן מפעל משותף שזה מדינת ישראל כמדינה יהודית, וזה גורם מאוד חשוב. גם החרדים, עם כל הניגודים ועם כל חילוקי הדעות, רואים את עצמם כחלק מאיזושהי שותפות מקיפה יותר. הם גם שותפים לתחושת הסולידריות היהודית וכו'. אני חייב לומר שזה לא קיים בפועל, אני לא אומר אם זה טוב או לא טוב, במישור היחסים שבין יהודים לבין ערבים.

משה ארנס: זה היה בין יהודים לדרוזים, נכון?
אליעזר דון יחיא: אני לא בטוח, לא באותה מידה, לא באותה מידה כמו בין יהודים לבין יהודים. אולי זה לא צודק. עכשיו, האמת היא שאני לא יודע מה בדיוק המצב בחברה הערבית.

זאת אומרת, יתכן שאותם דברים קיימים גם בתוך החברה הערבית, אבל זה באמת לא תחום המומחיות שלי. אני אומר שלדעתי, למרות זאת יש אפשרות ליישם ולו במידה חלקית את המודל

ההסדרי שאני אומר עליו רק כמה משפטים. יש אפשרות ליישם את זה באופן חלקי גם בתחום היחסים בין יהודים לערבים. כאן נקודת המוצא לא צריכה להיות דווקא שיח של זכויות, אולי גם לא רצון מלכתחילה בשותפות על בסיס של איזושהי סולידריות ראשונית. לדעתי נקודת המוצא צריכה להיות המציאות, מציאות שבה אנחנו חיים יחדיו בין אם נרצה או לא נרצה בכך, מרצון או שלא מרצון. הגורל הועיד אותנו לחיות ביחד, יהודים וערבים. אני באמת מדבר כאן בשם עצמי, יש אנשים שלא מאושרים מכך, אבל הם חייבים להסתגל למציאות הזאת.

אז השאלה היא כזאת- עד כמה אפשר להתמיד במציאות של שתי קבוצות אוכלוסייה שיש ביניהן ניגודים, הבדלים וגם מטען היסטורי של מרירות, אבל הם חיים ביחד, ואני חושב שהם גם רוצים לחיות ולהתקיים ביחד; או שלא ביחד, אבל יש כאן רצון משותף של קיום. אז השאלה היא מה לעשות, לא דווקא במונחים מוסריים ואחרים, אלא מה לעשות כדי שאותם ניגודים שקיימים בין קבוצות האוכלוסייה הללו לא יגיעו באיזושהי תפוצצות, שכמובן אף אחד לא מעוניין בה. אני לא אומר שהשלב הזה הוא קרוב אבל יש כאן מתחים והם הולכים ומצטברים, ואני חושב שרמזים אולי יותר מרומזים לכך אנחנו שמענו גם כאן, בדיונים הללו. כמובן שכל מי שחי במציאות הישראלית יודע במה הדברים אמורים.

לכן, נקודת המוצא שלי היא גם באמת נקודת המוצא של מה שנקרא המודל ההסדרי. במציאות שבה חיות ביחד, במסגרת של אותה חברה, קבוצות שהן נבדלות והן שונות מבחינת הערכים הבסיסיים שלהן, מבחינת התרבות, מבחינת אורח חיים, יש להן אינטרסים מנוגדים וכל מה שאתם לא תרצו, איך אפשר בכל זאת לקיים את המסגרת המשותפת. זאת מבלי שאחד מן הצדדים ינסה לכפות את עצמו על זולתו באמצעי אלימות, מבלי שהדבר יביא לשפיכות דם להרס ולאלומות. איך אפשר גם בתנאים הללו לקיים את המסגרת המשותפת שרוצים בה מלכתחילה, או לא רוצים בה אבל היא קיימת.

זאת בעצם הבעיה שעמדה לפני החוקר ההולנדי, כיום אמריקאי, איש מדע המדינה לייפהרט (Lijphart), כאשר הוא טבע את המונח של דמוקרטיה התאגדותית, אני קורא לה הסדרית. התשובה שלו הייתה שלמרות כל הקשיים ולמרות כל הבעיות, ישנן אפשרויות לחיות ביחד ואיכשהו ליישב סכסוכים בדרכי שלום, במישור הפרגמטי, מבלי באמת לרדת לשורש הבעיה, או מבלי לפתור אותה לשורשה. אפשר להתקיים על ידי המצאת פתרונות פרגמטיים גם לבעיות שלכאורה אינן ניתנות לפתרון. עכשיו המפתח הוא מה שהוא קורא הפוליטיקה של ההסדרה, ובראש ובראשונה הייתי אומר שזה ויתור של אחד מן הצדדים על הניסיון לכפות את העמדות, ההשקפות ואת האינטרסים שלו מכוח היותו רוב, או מכוחן של נסיבות ותנאים אחרים- מכוח זה שלרשותו עומדים מירב המשאבים הקיימים, מירב הכוח וההשפעה. עכשיו, זה לא נובע מתוך איזושהי צדקנות ולא דווקא מתוך רצון טוב, אלא מתוך הכרה שהניסיון הזה, גם אם הוא יצליח לטווח הקצר, יהיה מאוד בעייתי לטווח הארוך. לכן יש כאן ויתור מודע ומכוון על ניסיון של קבוצת הרוב לכפות את עמדותיה בכל התחומים ובכל המישורים. העיקרון שהזכרתי מקבל הכל לא מקובל. הוא לא מקובל במסגרת המודל הזה. יש כאן ויתור על הכרעת רוב. יש כאן ויתור על חלק מסוים בהקצאת המשאבים בחברה. יש כאן נכונות להקנות ייצוג גם לקבוצות מיעוט ולא רק בפרלמנט, ולא רק באמצעות מנגנון של בחירות, אלא להקנות ייצוג, כפי שאנחנו שמענו כאן, במוסדות של קביעת מדיניות בממשלה ולא רק בממשלה, גם במנהל הציבורי. יש כאן נכונות להקצאה של משאבים לא דווקא על בסיס שוויוני, אבל על בסיס פחות או יותר פרופורציונלי, דהיינו יחסית לחלקן של קבוצות האוכלוסייה השונות בתוך החברה. זה בא לידי ביטוי במישור של הרכבת קואליציה. עקרון ידוע במדע המדינה מתאר נטייה בסיסית להקמת קואליציות מינימליות, דהיינו קואליציות שמבוססות על רוב מינימלי שדרוש לזכייה, כשאז יש יתרון גדול לשותפי הקואליציה מכיוון שככל שמספר המשתתפים הוא קטן יותר, כך הנתח, המנה שעומדת לרשותו של כל אחד, יותר גדול. בניגוד לכך טוענים לייפהרט ואחרים שזה נכון בתנאים של חברה פחות או יותר הומוגנית שיש בה הבדלים אבל לא יותר מדי עמוקים. בחברה כזאת היתרון הזה יכול לפעול. קבוצות שנשארות מחוץ לקואליציה מוכנות להשלים עם כך ומצפות לכך שאולי בהזדמנות הבאה גורלן ייטב והן יגיעו לעמדת רוב. מה קורה בחברה שבה יש קבוצת רוב שאפשר לקרוא לה פרמנטית, כמעט תמידית, ולעומתה קבוצת מיעוט שגם היא מיעוט פרמנטית? בתנאים כאלה למיעוט אין סיכוי של ממש להפוך לרוב, אז הוא לא יכול לחכות בסבלנות עד שיגיע תורו והוא יהיה מופקד על הקצאת המשאבים, ויקבל את מירב הייצוג. במצבים כאלה, ובמיוחד כאשר ההבדלים בין הרוב לבין המיעוט הם מהותיים, הם תרבותיים, רעיוניים וחברתיים וכו', כאן באמת יש בעיה, כאשר קבוצת המיעוט נשארת לאורך ימים במצבה.

אני חושב שהבאתי מספיק נימוקים לקיים הזה שרציתי להציג כאן והוא בודאי נכון במידה רבה גם לגבי יחסי יהודים וערבים, אולי במיוחד לגבי הבעיה הזאת. יש כאן כמובן מכשולים, מכשולים קשים שאולי לא קיימים במדינות אחרות בתחומי מחלוקת אחרים. אני רוצה לומר מה לדעתי יכול להיעשות ומה לדעתי צריך להיעשות. אולי ראשית מה אי אפשר לעשות מבחינתי ומבחינת הרוב המכריע של היהודים החיים כאן וכבר חזרתי על זה כמה פעמים.

אין אפשרות לוותר על הזהות היהודית של מדינת ישראל, זה פשוט לא ילך, הרוב המכריע של היהודים החיים כאן לא מוכנים לזה. זאת כבר הסיבה שאת המודל הזה, ההסדרי, אי אפשר ליישם במידה מלאה.

משה ארנס:
איפה מיושם המודל ההסדרי?
הוא מיושם בכמה וכמה מדינות.

אליעזר דון יחיא:
למה הולכים לצבא בבלגיה?

משה ארנס:
אליעזר דון יחיא: לא מדובר על זה. אני אומר שוב, זה לא שיח של זכויות ולא שיח של חובות. יש כאן שאלה, איך אפשר בתנאים כאלה, כמו שקיימים בתחום הזה של יחסי יהודים ערבים וגם של יחסי דתיים וחילוניים (אבל שם התוצאות הן אחרות), לחיות יחד ולשמור על היציבות של המשטר וגם על האופי הדמוקרטי הבסיסי שלו. לכן אני לא חושב שעניין הזכויות והחובות הוא כל כך רלוונטי.

אני רוצה לומר מה המסקנות שלי. המסקנות שלי, במה שנוגע לייצוג וגם במה שנוגע לעיקרון האוטונומיה עליו כבר דיברנו ושמענו מפי סמי סמוחה, הן שאולי צריך ללכת כאן לקראת שינויים בצורה הדרגתית לא רדיקלית. במה זה צריך לבוא לידי ביטוי- באופן כללי אני מסכים לדעה שכבר נשמעה כאן, שצריך להקנות לערבים בישראל מידה הרבה יותר גדולה של ייצוג על בסיס קבוצתי.

אני רוצה לומר משהו. בסוף הפגישה הקודמת, דווקא מפי אחד מהחברים הערבים, שמענו שיש בעיה במינויים למשרות, במיוחד בתחום המנהל, על בסיס השתייכות קבוצתית. הבעיה הזאת בודאי קיימת. יש כאן אולי התנגשות עם מה שנקרא עקרונות של כושר, של הכשרה, של הישגים אישיים, אבל זה משקף מודל אחר של דמוקרטיה שהייתי מגדיר אותו כדמוקרטיה אינדיבידואליסטית.

אני שוב מדבר כאן בשם עצמי ואני לא אומר אם זה נכון מבחינה אובייקטיבית או לא. יש מקרים שזה נכון ויש מקרים שזה לא נכון. בבית המשפט העליון, כפי שכולנו יודעים, למעשה עד לאחרונה לא התמנה שום ערבי. היום יש אדם ערבי אחד שיושב שם ולא כמינוי בפועל אלא כמינוי זמני, וזה במשך 50 שנות המדינה. מה התשובה? הרי בית המשפט העליון דוגל בכך שצריך לתת ייצוג נאות לנשים, העדפה מתקנת וכו', וחייבים להקפיד על מינוי נשים כדירקטוריות וכו' במוסדות ציבוריים. אז ההצדקה מתחילה מבית או צריכה להתחיל מבית. איך בית המשפט העליון מסביר את עצמו? אני לא יודע אם הדברים נאמרו בצורה מפורשת, אבל הם אומרים: אנחנו לא מצאנו עד עכשיו אדם מתאים מקרב הציבור הערבי. אז אני לא נכנס כאן לשאלה אם זה נכון או לא נכון. העובדה היא שיש בבית המשפט העליון כסאות לדתיים, זאת אומרת ייצוג משוריין לאוכלוסייה הדתית, יש שם ייצוג לנשים והייצוג הזה עלה, נדמה לי שיש שלוש כיום, יש ייצוג למזרחיים, שוב, מבלי שמישהו יודה בכך אבל יש. זאת אומרת שיש כאן הכרה בכך שהייצוג לא יכול להיות רק על בסיס אישי, אפילו במוסד כמו בית המשפט העליון. השאלה היא מדוע לא ליישם את העיקרון הזה גם כאן. שוב, צריך כמובן לבחור את האנשים המתאימים ביותר לכך מקרב האוכלוסייה הערבית, ולדעתי צריך לעשות צעד בכיוון הזה. אותם הדברים לגבי משרות בתחום המינהל הציבורי, ולא רק במשרות שנוגעות לערבים. אני בודאי מודע לכך שיש בעיות, יש שיקולים ביטחוניים שיכולים להוות מכשול, אבל לא כל המשרות, אפילו לא כל המשרות החשובות, באמת צריכות להוות בעיה מהבחינה הזאת.

כמובן, במה שנוגע להקצאת המשאבים, לאו דווקא לייצוג ולמינויים למשרות ציבוריות, נדמה לי שמוסכם ומקובל כאן על הכל שיש הרבה מה לעשות.

לגבי חינוך, שזה נושא שמעניין אותי במיוחד ואני עסקתי בכך, חינוך דתי וחינוך שאינו דתי, יש הרי שילוב במה שנוגע לחינוך הדתי. הרי בעצם יש כאן שילוב בין שני עקרונות הסדריים, העיקרון של המעמד האוטונומי שניתן לחינוך הדתי בין אם הוא ממלכתי דתי בין אם הוא חינוך עצמאי, והעיקרון של הקצאה פרופורציונלית של משאבים למערכות החינוך הדתיות וייצוג למגזר הדתי במסגרות המשותפות של מינהל החינוך. אני שואל מדוע שהדבר לא יעשה, אותם הסדרים עצמם עם שינויים מסוימים, מדוע שאנחנו לא נחיל אותם גם על החינוך הערבי. זאת אומרת מדוע שיהודים ינהלו את החינוך של מוסלמים או של נוצרים או של דרוזים, שוב, על פי אותם עקרונות של אוטונומיה.

בנייר העבודה הזה דיברתי יותר על הבעיות ועל הקשיים מאשר על הפתרונות, ואני יודע שיש כאן בהחלט בעיות וקשיים. אני רק במילה אחת רוצה לומר- לדעתי אפשר להגדיר את הבעיה הבסיסית כבעיית האמון או חוסר האמון. זאת לא רק בעיה בטחונתית, יש כאן משקע שנוצר כתוצאה מההיסטוריה של יחסי יהודים וערבים והסכסוך הישראלי ערבי. כתוצאה מכך יש איזשהו חוסר אמון בסיסי והוא מקשה ביותר על האפשרות להחיל הלכה למעשה את ההסדרים הללו שדיברתי עליהם. אבל אני חושב שאפשר וכדאי להתחיל, אולי לפני שזה יהיה מאוחר מדי.

יצחק רייטר:
העובדה שזה לא מובן אוטומטית שאנחנו, יהודים וערבים, יכולים להגיע על הסכמה שהחברה הישראלית היא מפעל משותף לנו מצד אחד, ומצד שני שאזרחים

ערבים מרגישים שמתייחסים אליהם בחשדנות, עדיין מתייחסים בחשדנות, עדיין רואים אותם דרך הכוונת של הסיכון הבטחוני, מצביעה על כך שדרוש שינוי נורמטיבי ערכי בחברה הישראלית, בשתי החברות, גם בחברה היהודית. השאלה היא איך מכוננים את השינוי הזה, כי הבעיה היסודית היא לא להציע הסדר או שורה של הסדרים, אם כי אני בהחלט מקבל את המודל ההסדרי. הוא חשוב, אבל הוא צריך לבוא תוך כדי ואולי אפילו אחרי ניסיון ופעולה חינוכית לשינוי נורמטיבי בגישה שלנו, בערכים שאנחנו פועלים על פיהם.

קראתי את הפרוטוקול של הישיבה הקודמת (ואני מתנצל שלא הגעתי אליה), והייתה הסכמה סביב הצעות. אפילו הייתה הסכמה ששלושת הניירות דומים זה לזה אם כי פה ושם יש ניסוחים או יש דגשים שונים בניירות הללו. אני לפחות חושב שצריך לשים יתר דגש על אותן הצעות פרקטיות שיש בהן גם חינוך. אני אשתמש בדוגמא שאליעזר הביא- אם בית המשפט העליון הוא מודל מחנך של ייצוגיות ושיריון לסקטורים שונים, אז שילובם של ערבים בבית המשפט העליון זה חלק מהתהליך של חינוך לייצוג, חינוך לייצוג שווה במוסדות, אולי במוסדות החשובים ביותר שיש לנו במערכת ובמדינה. על כן, בנוסף להצעות האופרטיביות שהתייחסנו אליהן, אני חושב ששלושת הניירות מציגים אותן ואני מניח שאין חילוקי דעות מהותיים עליהן. קראתי את הפרוטוקול של הישיבה הקודמת וחילוקי הדעות היו האם צריכה להיות תמורה בצד התרומה. ההצעות הפרקטיות טובות סביב החתירה לתת ייצוג ושוויון הזדמנויות בכל המערכות הציבוריות של המדינה, אם זה בשירות המדינה או בשירות הציבורי בכללותו, וגם שוויון הזדמנויות בתעסוקה בכל המערכות שניזונות מהתקציבים הציבוריים ומהמדינה.

אליעזר דון יחיא:

כולל המערכות הבטחוניות, זה סקטור גדול מאוד.

יצחק רייטר:

אולי המערכת הבטחונית דורשת דיון נפרד. בנוסף לצעדים אופרטיביים שהוצעו, שמשתלבים אגב היטב בהצעות של מוטה לגבי העדפה מתקנת ואני חושב שאפילו יש חפיפה רבה מאוד בין הניירות שעוסקים בשותפות וייצוג לבין הנייר שלך להעדפה מתקנת, צריך להוסיף ולהדגיש אלמנטים שהתהודה שלהם היא חינוכית לא פחות מאשר אופרטיבית. הם באים לידי ביטוי בייצוגיות רחבה יותר באמצעי התקשורת לציבור הערבי, מה שהיום חסר מאוד ומשפיע על כך שאי אפשר לתקן את המערכת שעל ברכיה התחנכנו. בעצם מאז ילדותנו היא לא השתנתה מיסודה, היא ראתה את הערבים דרך ההיבט הבטחוני בשנות ה-50 וה-60 ובשנות ה-70 היא הפסיקה לראות את הערבים כסיכון בטחוני אבל היא השתמשה בזה כעילה למיסוד של האפליה. אז צד אחד הוא המערכת התקשורתית, ועדות ציבוריות שעוסקות בנושאים שקשורים לפרסי יו"ר הכנסת, פרס ישראל, כל הפעילות הציבורית הוולונטרית והסמי-וולונטרית שצריכה לתת ביטוי וייצוג הולם לאזרחים הערבים, מערכת החינוך עצמה שצריכה לעסוק באופן הרבה יותר אינטנסיבי בתחום הזה.

אני קראתי שהייתה הערה בדיון הקודם על כך שערבים אינם משולבים בתהליך של קבלת החלטות לגביהם. בסוף יש להגיע להכרה בגוף כלשהו, זה יכול להיות ועדת המעקב או גוף אחר שאפשר להגיע עליו להסכמה במסגרת התהליך ההסדרי. זה יהיה גוף מייצג ובאמצעותו האזרחים הערביים יוכלו לבוא לידי ביטוי בכל הצעדים האופרטיביים שקשורים בהגברת הייצוג והשותפות שלהם.

מרדכי קרמניצר:

אני חוזר לדברים שאמר אלי- האם יש הצעות קונקרטיות. צריך לבוא עם הצעות ספציפיות ונדון בהן. אנחנו לא רוצים להתרחב מספרית כי אנחנו פחות או יותר בגודל המתאים ואין טעם, אבל אם יש הצעה לאדם מסוים אז אפשר להשמיע את זה ולדון בזה.

נקודה שניה בעקבות הדברים שרותי אמרה לפני כן. אני רוצה להציע הצעה, אחרת אנחנו לא נתקדם. אני רוצה להציע שכל ההסכמות שאנחנו מגיעים אליהן על נושאים ספציפיים יהיו הסכמות על תנאי, וכל אחד התנאי שלו, כי אחרת בכל עניין אנחנו נרצה לגמור את כל החבילה ואם נרצה לגמור את כל החבילה אנחנו לא נתקדם לעולם. אז אם מישהו חושב שבתנאים מסוימים מקובלים עליו הרעיונות שהובאו פה בנושא שותפות וייצוג, בתנאים מסוימים הוא יהיה מוכן להם, שיבוא ויאמר: זה מקובל עלי על תנאי. אנחנו הרי נגיע גם לשאלת התנאים, הרי שום דבר לא יידחק אל הפינה, כל הנושאים של זכויות ושל חובות ידונו על השולחן, אחרת לא נתקדם. בואו ניקח נושא אחרי נושא כאשר ברור שההסכמות הם הסכמות מותנות. למשל, אני חושב שחלק גדול מהיהודים כאן, אם לא כל היהודים אז אולי רובם, חושבים שישראל היא מדינה יהודית. זה בשבילם תנאי, האופי הזה של המדינה, לכך שתהיה הגברה של ייצוגיות וכו'. יש מי שחושב כמו ח"כ ארנס שתנאי לדברים מסוימים צריך להיות שיהיה שירות.

משה ארנס:

לא, אני לא אמרתי את זה.

מרדכי קרמניצר:

לא, אני אומר אולי.

משה ארנס:

לא, אני אומר שלא אמרתי את זה.

מרדכי קרמניצר:

אני אעשה איזה תיקון ניסוחי, יכול להיות שהמילה על תנאי היא מילה חריפה מדי. מה שאני רוצה לבוא ולומר זה שההסכמות מותנות במה שיהיה בשאר החבילה, בכפוף למה שיהיה בהיבטים אחרים של העניין.

משה ארנס:

מרדכי קרמניצר: בסדר, אני אומר שזה יכול לעזור לאחדים מאתנו להתקדם הלאה בלי לחזור כל הזמן לנקודות המוצא הגדולות.

סמי סמוחה:

יש לי שלוש הערות למה ששמעתי, אבל אני אתחיל מהסוף רק כדי להגיד מהי הנקודה השלישית שלי, אני לא אתייחס לזה כרגע אבל אני אחזור לזה. בסופו של דבר אנחנו צריכים לדון במסמכים, כי אחרת באמת הרבה דיברת, אפילו מספיק דיברת אני חושב, יחד עם מי לעשות את זה על מנת להחליף דעות, השקפות, לראות איפה כל אחד עומד וכו'. בסופו של דבר אנחנו צריכים להגיע לאיזשהו מסמך משותף. לא אמנה, אלא מסמך, והמסמך צריך להתבטא ביחס לדברים קונקרטיים. לא ללעוס דברים שבעבר כבר נאמרו כמו עוד תקציבים ועוד זה, אלא דברים שיש בהם שינוי משמעותי מהסטטוס קוו ויש בהם גם איזושהי חדשנות רעיונית לגבי היחסים בין יהודים וערבים. אני אחזור אחר כך למסמך ואני אשאל: על הסעיף הזה אתם מסכימים, בואו נדבר על הסעיף הזה וכו', ואז באמת נראה אם יש חילוקי דעות. כי אני עדיין משוכנע שלגבי המסמך של ייצוג ושיתוף אין חילוקי דעות, אין כמעט חילוקי דעות. יש אולי חילוקי דעות על מסמך זה או אחר, אבל בעקרון זה מקובל.

עכשיו יש לי שתי הערות קצת מופשטות וכלליות וחשוב שהדברים יאמרו. יש שיח רדיקלי של זכויות שהן לא מותנות בחובות, זה שיח רדיקלי שקיים היום בחברות מערביות. זה קיים, אי אפשר להגיד שזה לא קיים. יש שיח ליברלי שהוא איפה שהוא קושר גם בין זכויות לחובות ושמענו את זה. בישראל זה לא קיים, הציבור הרחב בישראל לא משתמש בשיח רדיקלי וגם לא בשיח ליברלי. רוב היהודים חושבים בשיח ציוני, שהוא לא זה ולא זה. שיח ציוני, כבר איפה שהוא נרמז פה, אומר שיש פרויקט לבניית מדינה יהודית ציונית שהמטרות שלו הן להגביר את הרוב היהודי; לעשות התיישבות בארץ (התיישבות כמושג יהודי, ערבים לא מתיישבים, רק יהודים מתיישבים); להגדיל את האדמות שבשליטה יהודית; להרחיב את היחסים ולבצר את היחסים בין היהודים בארץ ויהדות התפוצות כי זה עם אחד; להפוך את העברית לכך שתהיה בכל רמ"ח אברינו כי זו השפה שלנו וכו'. אני אוכל להמשיך ולציין עוד הרבה מטרות ציוניות של הפרויקט הציוני. עכשיו, הערבים כאזרחים לא שותפים לפרויקט הזה, והפרויקט הזה נעשה היסטורית על חשבונם. ברור שגם אם הם יתאמצו כאזרחים הם לא יכולים לתרום. שואל ראסם איך אני תורם- יש דברים שהוא לא יכול לתרום. אני אומר את זה בצורה בוטה ביותר, בזה שהוא מעמיד משפחה ומגדל ילדים ערבים, מעמיד ילדים ערבים, הוא לא תורם לפרויקט הציוני. לא נגיד את זה בצורה שלילית, זה יכול להתפרש גם בצורה שלילית. בעצם זה שהוא כערבי חי חיים נורמליים במדינת ישראל כאזרח טוב, מתחתן ומעמיד ילדים ערבים, הוא למעשה לא תורם לפרויקט הציוני, אולי הוא מפריע לפרויקט הציוני. אז יש דברים שהם מהותיים ואז השיח הליברלי מצד אחד והשיח הרדיקלי מצד שני לא רלוונטיים, לא לחזון הציוני שהוא מרכזי בהווה של מדינת ישראל, ולא לאיך שיהודי ברחוב חושב.

יהודי ברחוב חושב שערבים, לא רק שהם לא נאמנים או שאי אפשר לתת בהם אמון, גם לא מגיע להם כי הם לא תורמים לפרויקט.

משה ארנס:

השאלה היא על איזה יהודים אתה מדבר.

סמי סמוחה:

אני מדבר על רוב היהודים בישראל. אני לא מכניס אותך בתוך זה. אני יכול לבסס את זה במספרים, אני עשיתי סקרים בנושא הזה ובדקנו את הדברים, זה היהודי הממוצע.

אלי רכס:

סמי, אבל זאת לא השאלה- מה אני חושב, מה הייתי חושב ברחוב. השאלה היא מה צריכים לעשות אלה שבידיהם הכוח לעשות.

סמי סמוחה:

זה נכון, אבל אתה גם צריך להתחשב בזה. אני רוצה לדבר על מציאות, כי בסופו של דבר אם אתה בא עם מסמך ובו נותנים לערבים את זה ואת זה ואת זה, היהודי ברחוב יגיד: מה זה, זה מדינה יהודית, מה אתה נותן להם כל כך הרבה, לא מגיע להם, יש גבול למה שאתה יכול לתת לערבים, יש גבול גם לזה שהם לא ממלאים חובות. יש לא רק את העניין שהם לא יכולים לתרום לפרויקט הציוני גם אם הם רוצים, אלא גם את העניין שיש חובות. יש לו פה איזה בעיה.

עכשיו, זו הערה שניה אליך. כל המודל ההסדרי לא רלוונטי לחברה הישראלית, כי גם לייפהרט טוען שכשהפלורליזם הוא גדול, כשיש קיטוב, אז גם המודל ההסדרי לא עובד. הוא מדבר על פלורליזם בינוני, שם הוא יכול לעבוד וגם אז הוא לא כל כך בטוח שזה יעבוד. מודל הסדרי בסיסי שרוצים לבסס אותו, וזה מתקשר עם ההערה הראשונה שלי, פירושו מדינה דו לאומית. זו המשמעות האמיתית של דמוקרטיה הסדרי. אז כל מה שאתה מציע זה מנגנונים חלקיים שצריך לעשות אותם, אבל תרד מהמודל ההסדרי- הוא קיים לגבי חילוניים ודתניים כי הם חלק מהפרויקט של בניית מדינה יהודית. ברגע שהם מסכימים על זה חילוקי הדעות האחרים הם משניים.

ליהודים וערבים אין הסכמה על זה, אז בואו נצא מהעניין הזה. יש מציאות של אי הסכמה עמוקה בין שני הצדדים, ואז השאלה היא מה אנחנו יכולים לעשות בתוך זה. אני חוזר עכשיו לנקודה השלישית. אני הגשתי מסמך ואיציק הגיש מסמך ועאדל הגיש מסמך. בואו ונראה אם מישהו חולק על נקודות שנמצאות במסמכים. הנה, אני רק עושה תרגיל כדי שניכנס חזרה למציאות- נקודה 2 במסמך שלי- מישהו מתנגד לנקודה 2 במסמך? אני אקריא לכם: "יש לערוך תיקונים בחוק כדי לתת ייצוג הולם לערבים במוסדות המדינה שבהם נקבע ייצוג מגזרי, בהם נכללים מליאת רשות השידור". יהיה כתוב בחוק שצריך ייצוג מגזרי. "מועצת שידורי הכבלים, מועצת הגנים הלאומיים, מועצת שמורות הטבע, הדירקטוריונים של החברות הממשלתיות, מועצת מינהל מקרקעי ישראל והמועצה הארצית לתכנון ובנייה". בחוק המקורי הם אומרים שצריך לתת ייצוג במידה וזה רלוונטי, למשל בתכנון ובניה, בין אם זה קיבוצים ומושבאים או אחרים. אז במקרה של הערבים זה כמובן לא רלוונטי. צריך פשוט שמישהו יאמר שערבים הם מגזר בצורה מפורשת.

אלי רכס: סמי, יש כבר הצעת חוק שרצה בנושא הזה. רצה, כבר עברה בקריאה טרומית ראשונה, הצעה שמדברת בדיוק על אותו דבר.

סמי סמוחה: נכון. עכשיו אני שואל, האם מישהו כאן מתנגד לסעיף הזה? אני רוצה שנבין על מה אנחנו מדברים- זה שינוי רציני, זה לא דבר של מה בכך. זה אלמנט הסדרי שאפשר לחיות אתו במדינה יהודית. זה לא הורס ולא מטשטש את אופייה היהודי של המדינה. מדוע- כי הם נשארים בתור מגזר והיהודים יישארו בתור רוב. הם יבואו למועצת מקרקעי ישראל, הם ישמעו, הם יצביעו נגד, אבל הם לא יחבלו בפרויקט הציוני.

אני חושב שאנחנו צריכים ללכת לכל סעיף שיש בו הצעות שהן די דומות ונראה למה מתנגדים. אם נמשיך לדבר בצורה כללית אז אנחנו לא נצא מזה. בפעם שעברה, נדמה לי שרות, את אמרת, שאחת הבעיות של היהודים בעניין הזה היא שהם לא מוכנים לוותר על עמדות כוח, כי בסך הכל אלו עמדות כוח. בסדר, אבל אנחנו יושבים פה הרי מתוך רצון טוב. הבעיה היא שיותר מאוחר, כשנתחיל לדבר על העדפה מתקנת, יש בעיות חמורות של התנגדות של סקטורים יהודיים. תהיה בעיה חמורה לגביהם, אבל אני חושב שהדבר הזה יכול להיעשות. יש לנו הסכמה ואני חושב שכדאי ללכת בדרך הזאת מאשר להמשיך בדרך של גנרל דבטה (דיון כללי), שאני חושב שכבר מיצינו את עצמנו בנושא הזה.

עכשיו, ברור לנו שאנחנו מודעים לכך שיש פרויקט ציוני שהערבים לא שותפים לו ולא יכולים להיות שותפים לו. נדמה לי שאתה כל הזמן זורק לנו את הדרוזים ואני חושב שצריך להיות מישהו שייצג בהשקפה את רוב הדרוזים. יש השקפה כזו של רוב הדרוזים. מי המייצג של הדרוזים בתוך העניין הזה?

האלה אספניולי: אנחנו רואים את עצמנו כמייצגים גם את הדרוזים.

סמי סמוחה: נכון, אבל יש דרוזים שיש להם השקפה אחרת.

האלה אספניולי: לא לכולם.

סמי סמוחה: נכון, אז אני אומר שיש השקפה דרוזית שלא מגיעה לפה. לדרוזים אין התנגדות לפרויקט הציוני, לא שהם תומכים בו, אבל הם גם לא מתנגדים לו. זה ההבדל בין דרוזים לערבים אחרים. בשבילי דרוזים הם גם ערבים, אין לי בעיה עם זה, אבל זה ההבדל ביניהם. מדוע, כי באיזושהי צורה הם ניתקו את עצמם מהלאומיות הפלשתינית, זה בסופו של דבר הבסיס, הם ניתקו את עצמם, הם לא רואים את עצמם חלק. אפשר ללמוד משהו מהדרוזים, אפשר ללמוד הרבה מהמודל הדרוזי וזה מה שאני אמרתי לגבי מה הערבים יכולים לתת.

בפעם שעברה לא הצגתי את עצמי- אני כסוציולוג מסתכל על החברה הישראלית. בחברה הישראלית יש שיח יהודי ואתה לא יכול לעשות הרבה למען הערבים מנקודת מבט יהודית בלי שהערבים יתנו תמורה. זה פשוט פוליטיקה. אז מה כן- אני אמרתי בפעם שעברה מה הערבים יכולים לתת- הם יכולים לזוז מעמדה שוללת של הפרויקט הציוני לאיזושהי עמדה יותר מטושטשת, עמדה קצת יותר נייטרלית, עמדה של הבנה או משהו כזה. אני חושב שזה ייתן ליהודים הרבה, כי היהודים בכל זאת זקוקים לאיזושהי לגיטימציה מקבוצה די גדולה בחברה הישראלית שלא נותנת את הלגיטימציה הזאת. זו לא רק שאלה של לגיטימציה זו גם שאלה של אמון, כי עבור היהודים זה עניין של בטחון. אדם שלא מזדהה עם המדינה, ששולל את המהות שלה, את הפרויקט שהיא קיימת בשבילו, קשה לתת בו אמון, ללא קשר עם מלחמות. קשה לתת לו את היחס השוויוני של אזרח שווה. בואו נתחיל בדברים בסיסיים, הוא לא אזרח עם סטטוס מלא, כי האמון הוא בסיס לאזרחות.

רות גביזון: גם את סעיף 2 במסמך שלך אי אפשר לתת לו?

סמי סמוחה: לא.

רות גביזון: אפשר גם בלי סעיף 2?

סמי סמוחה: הבעיה היא לא רק סעיף 2. ברגע שיהיה לך מסמך יבוא מכלול, ואז היהודים יגידו: זה מסמך פרו ערבי שהכל רק נותנים ונותנים ומה נותנים הערבים? היהודים יגידו: אם כך, אז אני כבר רואה את סוף המסמך, אני לא נשאר בזה.
ראסם חמאסי: תסלח לי, אני שאלתי כבר את השאלה, תגיד לי מה אתם רוצים שניתן?

אלי רכס: סמי, שאלה קצרה. אני מקבל את הגישה האופרטיבית והפרקטית, אני רק שואל איך זה מתקשר עם סעיף 2, שכשדוברת עליו, כל הזמן אמרת שזה מפעל ציוני והדגשת חזון והדגש את העניין הזה. האם זה סוג ההתניה שמוטה דיבר עליה ואמר שבמסמך למעלה תהיה איזה קביעה שאומרת זה מפעל ציוני?

רות גביזון: לא, הוא אומר שהבעיה היא גם מבחינת הציבור הישראלי.
אלי רכס: אבל איך מתמודדים עם זה שיש חברים שאינם מקבלים את העובדה שזה מפעל ציוני?

סמי סמוחה: תראה, יש תחום אפור, זה מה שאנחנו מחפשים, תחום אפור שהוא די רחב. זה הפרויקט הציוני מצד אחד, לבין מצב אחר של חברה אזרחית עם פרויקט שהוא נטרלי. חברה אזרחית שאין לה פרויקטים גדולים, שחיה בחיים נורמליים ולא מנסה להשיג מטרות גדולות, כמו בארצות הברית ובמקומות אחרים שכבר אין להם איזה פרויקטים גדולים. אנחנו בישראל נמצאים עדיין בשלב של הפרויקט, זה חברה אידיאולוגית שעדיין רוצה, יש לה רצון, זאת חברת חזון שרוצה להשיג את המטרות שלה.

אלי רכס: כלומר, החברים הערבים מתבקשים להסכים לקביעה הזאת ולקבל אותה.

סמי סמוחה: לא לקבל אותה.
רות גביזון: אני מוכרחה הערה לסדר. יש לנו ניירות על הסוגיה הזאת של ההגדרה העצמית של המדינה. אי אפשר כל הזמן להיתקע שם, אי אפשר. אתה בעת ובעונה אחת אומר בואו נדבר על סעיף 2 ואחרי זה אתה חוזר לעניין ההוא. בואו נדבר על סעיף 2, סעיף 3, סעיף 4. בואו נזוז.

סמי סמוחה: אני בעד זה, אבל אני רק אומר שיהיה ברור שלקראת הסוף תהיה בעיה.

עאדל מנאע: אז אני באמת בכיוון ההצעה של סמי והדברים שאני אמרתי ורותי אמרה כבר וכמה אנשים חזרו על זה. יש לנו שעה.

טלאל אלקרנאוי: אני באמת אגיד בקצרה. בנושא של ייצוג ושיתוף או חובות וזכויות, אני חושב שתמצא כאן הסכמה בין נציגי האוכלוסייה הערבית שנמצאים כאן במאה אחוז. היו דברים שבהם בעצם התווכחנו והתעמתנו בינינו, בנושא של נאמנות ולויאליות למדינה, חלק אמר אני נאמן למדינה, חלק אמר אני נאמן לחוקי המדינה. אבל בנושא של ייצוגיות ושיתוף נמצאה הסכמה מוחלטת בנושא הזה.

חובת ההוכחה היא על הרוב היהודי שהוא שולט ויכול לשלב ולתת שוויון זכויות לאוכלוסייה הערבית. אני חושב שבנושא הזה הנושא של הצבא הוא לא העיקרי. אני מכיר את העמדה שלך בנושא הצבא ואתה מכיר גם את העמדות שלי. אני מעולם לא הטפתי נגד ולא הטפתי בעד, כל אחד באוכלוסייה הבדואית בנגב התגייס כרצונו, לא מנענו ולא עודדנו. יחד עם זה, כשאנחנו בוחנים את העתיד של האנשים האלה שהתגייסו לצבא, ואני מכיר חלק גדול מהאנשים ובעצם אתה ארנס תמכת בהם, תמצא אותם היום מובטלים. אנשים שעשו צבא לא מתקבלים למערכת הבטחון, לא למשטרה, לא למג"ב, לא לשדה התעופה. תמצא אותם מובטלים. אצלי ברהט תמצא כ-150 חיילים משוחררים וכבר 3 שנים אין להם תעסוקה, אין להם לאיפה להתקבל. זה בעצם שולל את הדברים שאתה אומר: אם אתה תעשה את החובות שלך תקבל את הזכויות שלך. אז בעצם אנשים עשו את החובות שלהם וזכויות הם לא מקבלים. מאידך, אנחנו, אזרחי מדינת ישראל הערבים, במשק לשעת חרום כולנו מגויסים, הרכב מגויס, המשאית מגויסת, מפעילים את המשק ובעצם עושים את החובות שלנו בנוסף למסים. אבל שותפות וייצוג בעצם אין. ברחוב הערבי יש דעה חד משמעית שאומרת שהציבור היהודי, הרוב, הממסד הישראלי וממשלת ישראל בעצם מקפחים אותנו בכוונה. זאת הדעה הרווחת. זה המצב אם אני לא שותף בנושא של מדיניות תכנון ובניה, אם אני לא שותף בנושא של מינהל מקרקעי ישראל או קרן קיימת בתכנון יער ליד הישוב שלי. התכנון של יער על ידי קרן קיימת ליד הישוב שלי בעצם ימנע ממני להתרחב בעתיד. זה המצב אם אני לא שותף בהחלטות של משרד החינוך בנושא של חינוך, הפנים שלנו ב-10 שנים, חינוך טכנולוגי, חינוך לערכים, חינוך בנושאים הכלליים. אנחנו בונים מערכת חינוך לקויה שלא תוכל להתמודד עם ההתפתחויות הטכנולוגיות של מדינת ישראל.

נושא של שוויון זכויות, גם הנושא הזה חשוב מאוד. ישנם בדואים ששרתו גם בצבא והיו נכים בצבא. בטח ראיתם אחד עם שתי ידיים קטועות. הממונה על המחוז או היחידה על פיקוח בניה מחליטים להרוס את הבית שלו שקיים עוד לפני 1948, אז איזה מין ייצוג, איזה מין שוויון?

לגבי הנושא של ייצוג בכלל במשרדי הממשלה. תיקחו את הנגב, אני מדבר על הבדואים בנגב. אני רוצה שתתנו לי נתונים, הרי רובכם כאן אנשי אקדמיה, תנו לי נתונים על כמה בדואים משולבים במשרדי ממשלה. במשרד הפנים אין פקיד בדואי אחד. 120,000 בדואים בנגב ואין פקיד אחד, אפילו לא המנקה. משרד השיכון כנ"ל, משרד הבריאות כנ"ל, אני לא מדבר על הרופאים. משרד החינוך, אני לא מדבר על המורים, בתוך המשרד עצמו. אז איזה מין ייצוג זה. פקיד, אני לא יכול להיות פקיד במשרד הפנים, להנפיק תעודת זהות. לא להנפיק תעודת זהות, לתת מספר למי שנכנס בתור.

בעצם הנושא הוא נושא שזועק לשמיים ואני מסכים עם סמי, צריכים לקחת את הנושאים, נושא נושא, להדגיש מהן הבעיות הקונקרטיות, להעלות אותן בצורה עניינית ומקצועית ולהגיד אלו הבעיות ובאלו אנחנו רוצים טיפול.

אלה בלפר: אני אומר דברים כלליים. יש לי שאלה אחת לאליעזר ושאלה אחת לסמי, שתי הערות לך ראסם ולך, ואני אעשה את זה מאוד בקצרה.

אני חושבת שעל המסקנות סמי ואליעזר אומרים בעצם אותו דבר - צריך להרחיב את התחום האפור והרוב צריך לוותר עד כמה שהוא יכול על הרוביות שלו למען השוויון, ולא רק השוויון הפרטני אלא גם השוויון הקבוצתי. מה שבעצם אומר אליעזר, אם אני מבינה אותו נכון, זה לא כל כך השם קונסוציונלי או לא, ולא כל כך אנלוגי על היהודים הדתיים או לא דתיים, אלא הרעיון שהרוב, בעצם היותו רוב, לא צריך להיות הקובע בצורה של מסמרים לגבי הגדרת ייצוגיות ושוויון גם של אנשים וגם של מגזרים.

עכשיו, יש לי שאלה אליך אליעזר, אם אני מבינה אותך נכון, וזה גם כולל הערה לסמי. אם הרוב יודע ואם הוא לא יודע זה לא עוזר דבר, חייבים להכריח אותו לדעת את זה. זה שהמציאות הישראלית ברחוב היא כזאת וכזאת לא פוטר אותנו. אני גם לא בטוחה שהמציאות היא כזאת, כמו שאתה מתאר אותה סמי, אבל עוד מעט אני אגיע לזה.

אם אנחנו אומרים שאנחנו צריכים להגיע בסעיפים כאלה ואחרים שאנחנו נדון בהם, לייצוגיות לשיתופיות ולשוויון, מדוע שהרוב היהודי לא יוותר? אני באמת לא מבינה את זה. אני לא מסכימה אתך מוטה, שכולנו צריכים להסכים שזוהי מדינה יהודית. אני באמת לא חושבת שהציבור הערבי צריך להיות נאמן ליהודיות של המדינה.

סמי סמוחה: למי את מפנה את השאלה הזאת?

אלה בלפר: אליך. אני לא אומרת שאתה חייב, אני שואלת אותך, האם אפשר בתוך הצורה הזאת, שאתה דיברת עליה, להוסיף עוד סעיף והוא שהרוב היהודי מוותר. אני לא מעירה, אני שואלת אותך, אני רוצה שתענה לי האם אפשרי שהרוב היהודי, בהיותו רוב, יוותר על דבר שבלתי מתקבל על דעתם של הערבים. הוא בלתי מתקבל על דעתם, אז צריך לוותר על זה ולא כל הזמן להכות בפטיש ולומר: אנחנו כולנו, היהודים, מוכנים ורוצים לקבל אתכם כאזרחים שווים זכויות בתנאי שאתם תהיו ציוניים כמונו.

לא, אז השאלה שלי אליך היא, בוא נוותר על שאלת הלגיטימיות, בוא נוותר עליה, על הלגיטימיות של המדינה היהודית. איך אפשר לוותר עליה? בצורה מאוד פשוטה, יש זהות יהודית של לאום, ויש זהות אזרחית של מדינה. שני הדברים האלה הם לא זהים. מכיוון שאנחנו רוב אז אין חשש שהיהודיות של המדינה תתבטל, הרי אין חשש.

סמי סמוחה: למשל, תבטלי את חוק השבות לאורך זמן.

אלה בלפר: את חוק השבות אני לא רוצה לבטל, זה לא שייך לחוק השבות, זה בכלל לא קשור. אני אגיד לך למה. חוק השבות זה חוק שקובעת המדינה. מה שאני אומרת זה שאני לא רוצה בתוך החוקים של השוויון, בתוך התמורה שאני דורשת מהערבים, אני לא רוצה מהם תמורה של לגיטימיות. אני לא רוצה מהם תמורה של הכרה או נייטרליות כלפי הציונות. אז זה דבר אחד. אני חושבת שאין צורך לדרוש את זה ואין טעם לדרוש את זה. אני גם לא רואה בזה סכנה או הכרח. היהודים צריכים להיות ציונים או לא, אבל לא הערבים. זה דבר אחד.

אלי רכס: זה לא, מה כן?

אלה בלפר: אז אני אגיד לך. עכשיו אני מגיע להערה השנייה וההערה השנייה היא על תרומה מול תמורה ועל כל הסיפור של זכויות וחובות. אני רוצה להרחיב קצת מה שאמרה רות. אני לא רוצה לצאת מתוך ההנחה שיש לנו מפעל משותף, אני רוצה להגיע למטרה הזאת, כי כרגע אנחנו לא מכירים בכך שיש מפעל משותף. עכשיו, זה שיהיה מפעל משותף זאת תמורה אדירה, זאת תמורה אדירה עבור היהודים, אפילו יותר עבור היהודים מאשר עבור הערבים. להגיע למצב שבו יהודי במדינה ידע שיש מפעל משותף בישראל בינו לבין הערבים זה דבר אדיר, וזה דבר שאין לגביו תחושה כזאת.

כאן אני מגיע להערה אליך יצחק. אני לא חושבת שהבעיה היא חוסר האמון, אני חושבת שאם אנחנו נתחיל מחוסר האמון לא נגיע לשום מקום. אנחנו נתחיל בהסדרים, ועל פי שיטת הגישה הידועה אנחנו נגיע לאמון. אנחנו לא מתחילים מאמון ואז נגיע לבית המשפט העליון. אנחנו לא נתחיל מחינוך ואז נגיע לייצוג שווה במועצות המקומיות ובשדה התעופה ובכל מקום שהוא של

בירוקרטיה ושל פקידות. אנחנו נתחיל בבירוקרטיה ובפקידות והאמון בו יבוא, ואז אנחנו נגיע למפעל משותף, וזאת תהיה תמורה טובה מאוד ליהודים.

עכשיו, אני כיהודיה, גם כיהודיה דתית דרך אגב וכיהודיה לאומית, לא חושבת שמהאזרחים שלי, מהאחים שלי לאזרחות הערבים, אני צריכה לדרוש את התמורה הזאת. התמורה שלהם כלפי תהיה המפעל המשותף, שהוא יגיע תוך כדי ההסדרים. לכן המפעל המשותף הוא לא נקודת מוצא אלא מטרה.

לגבי האמון וחוסר האמון. חוסר האמון הוא הבעיה, אז בואו נחליט שאנחנו שוכחים שיש אמון או חוסר אמון. כאילו נתעלם מזה, ואז תוך כדי ההסדרים נגיע לאמון. גם אם לא נגיע, בינתיים יהיו הסדרים, אז גם זה טוב, חצי המלאכה בידינו.

לגבי הדבר שאתה דיברת עליו ראסם, מה היהודים רוצים מאתנו. אני באמת חושבת שכשאנחנו התכנסנו פה, מסביב לשולחן, אני באתי הנה לא מתוך רצון לשאול מה אני רוצה מן הערבים אלא מה אני רוצה מן היהודים, באמת. זאת אומרת, מכיוון שאנחנו רוב אז אין כאן הטיה של חובות וזכויות. אני חושבת שהמשותף פה, לכל היהודים שיושבים פה, זה מה אנחנו צריכים לעשות, או איפה אנחנו צריכים לסגת מדיקטטורת הרוב שלנו, או איפה אנחנו צריכים לוותר כדי שתהיה לי התמורה הגדולה שנקראת מפעל משותף. לא מה עוד אני יכול לתת, מה אני צריך לעשות פה, להישבע, לצטט את ביאליק כל היום, מה לעשות? זאת לא הכוונה, באמת לא זאת הכוונה, ולכן עוד מילה אחת. אני חושבת שהשיח הציוני שאתה תיארת אותו סמי, והוא רדיקלי מאוד, זה לא היהודי ברחוב. יש שטח אפור גדול מאוד לא רק בין היהודים והערבים אלא בין היהודים לבין עצמם. כנגד השיח הציוני יש שיח פוסט ציוני, ואני יושבת בהרבה מאוד ישיבות שבהן השנאה בין דתיים לחילוניים גדולה הרבה יותר מאשר השנאה לערבים. זאת אומרת שאנחנו נמצאים פה בהרבה מאוד שטחים אפורים ורוב תרבותיים, שסעים, ואין שיח ציוני אחד תקף מונוליתי. יש הרבה שטחים אפורים. אם אנחנו נלך על פי התפיסה הרדיקלית שלך, של שיקוף המציאות, אז באמת אין מה לעשות, כי אם זו המציאות אז אין מה לעשות.

סמי סמוחה: משפט אחד. בסקרים שאני עושה כבר מ-1980 באופן עקבי שואלים שאלה פשוטה, האם ישראל צריכה להעדיף יהודים או ערבים, פשוט שאלה כללית.

אלה בלפר: אתה יודע, הכל תלוי בטיב השאלה.

סמי סמוחה: הכל תלוי בטיב השאלה, אבל יש תשובות עקביות לאורך זמן. עכשיו, בדרך כלל שני שלישי עד 80% של היהודים טוענים שהמדינה צריכה להעדיף יהודים במידה רבה או במקצת. שהמדינה צריכה להתייחס באופן שווה ליהודים ולערבים, בדרך כלל אני מקבל בין 25%-12%. זאת אומרת שרוב היהודים רוצים העדפה של המדינה, לא איזה מין משהו, כי הם תופסים שזו מדינה יהודית.

אלה בלפר: כמו כל חוקר אנחנו כולנו יודעים שתוצאה של סקרים תלויה בטיב השאלה ובטיב ההבנה של התשובה.

סמי סמוחה: שאלנו שאלות ספציפיות, לגבי העדפה בעבודה, במשרדי ממשלה, העדפה באוניברסיטאות. היהודים רוצים העדפה כיהודים, אז אל תגידו לי שאין פה שיח ציוני. יש פה שיח שאומר: זו מדינה יהודית ולכן מגיע ליהודים מעמד מיוחד.

אליעזר דון יחיא: התשובה היא פשוטה, אני מעולם לא אמרתי ולא חשבתי שאנחנו יכולים או רשאים לדרוש מערבים שהם יזדהו עם מדינת ישראל כמדינה יהודית, זה חד וחלק. לגבי מה שאתה אמרת. אתה יודע, המודל ההסדרי אומר בצורה בוטה שמצפצפים על מה שחושב או מה שמרגיש הציבור הרחב. זהו מודל אליטיסטי שאומר שגם אם הציבור הרחב חושב אחרת והקבוצות עוינות אחת את השנייה, האליטות בכל זאת משתפות פעולה. זו בעצם תשובה.

עאדל מנאע: ביחס לנושא הזה של סקרים, מה המשמעות של הסקרים והאם אפשר לעשות מדיניות לפי סקרים, הרי מדינאים שעושים מדיניות ומחליטים החלטות לפעמים בניגוד לרוב וכו'. אחר כך המציאות משתנה והתשובות משתנות בעקבות זה. אבל בואו לא ניכנס לזה כי זה באמת ויכוח גדול ונחזור לתלם שלנו.

האלה אספניולי: אני משלימה את הקו שבו אלה התחילה בעצם. קודם כל אני לא מסכימה עם מוטה בנושא ההסכמה בתנאי. אני חושבת שאי אפשר להגיד הסכמה בתנאי. התנאי שלך הוא לא התנאי שלי, אז איך אפשר שיהיה הסכמה ותנאי, יש בזה ניגוד אינטרסים. אי אפשר, או שיש הסכמה או שיש תנאים. אז לכן אולי גם אני הולכת בעקבות רות. אם אנחנו רוצים להגיע לדבר משותף, בואו נחפש את החוטים המקשרים אותנו ולא ניקח את התנאים, כי התנאים בעצם מרחיקים אותנו ולא מקשרים אותנו. התנאי של מדינה יהודית או התנאי של ציונות, אלה תנאים שאני לא חושבת שמייצגים אותי, אז אי אפשר להגיד שאני מסכימה לתנאי זה, כי אני אעמיד תנאי אחר ואז בעצם אין הסכמה לתנאי.

אני חושבת שבכל חברה רב תרבותית, אם אנחנו רוצים לחיות ביחד בתור חברה רב תרבותית, צריך הכרה בשוני, הכרה וכבוד לאחר. אז אפשר באמת לנסות למצוא את המשותף, לנסות

למצוא מה מקשר בינינו ואיך אפשר לקדם את החיים המשותפים בינינו מתוך הכרה בקיום מדינת ישראל.

כאן יש לי הערה לסמי. ההכרה בקיום מדינת ישראל זה לא הכרה באופי המדינה, יש הבדל. אני מכירה בקיום המדינה, אני לא שוללת את קיום המדינה, אבל אני לא מכירה באופי של המדינה שלי ואני דורשת שהאופי ישתנה. זו הדרישה שלי.

אני חושבת שהיום גם הפלסטינים שמנהלים שיח לשלום, יש להם היום את ההכרה בקיום מדינת ישראל. אז יש הכרה.

אתמול אני שמעתי שיח מעניין ברדיו מאחד הפלסטינים שמנהל את השיח, שאומר שהיום אנחנו מחפשים שלום, לא שלום צודק אלא שלום קברניטי. בשלום קברניטי אני גם רוצה לאחר שהוא יחיה במדינה שהיא כבר עובדה. לאיפה ילכו כל הישראלים שחיים במדינת ישראל? את זה אני שמעתי אתמול ממי שהוא עכשיו יועץ לעראפת.

אני חושבת שצריך להתחיל מהנקודה הזו, שאין אף אחד ששולל את קיום המדינה, אבל על אופי המדינה אנחנו חלוקים. אז אפשר לעזור את הנקודות האלה ואפשר למצוא את המשותף.

אני חושבת שצריך לדבר על שני מושגים, קיום מדינה ואופי מדינה, האופי הוא שונה.

לגבי איציק, ואני גם משלימה את אלה בנושא הזה. פסיכולוגית, אמון בונים, אמון יוצרים. אני, בתור אזרח, אפשר לבנות אצלי אמון אם אני מרגישה מכובדת, אם אני מרגישה חלק אינטגרלי, אם אני מרגישה שווה, אם אני מרגישה מיוצגת. כשמתחילים בכל השלבים שאנחנו מדברים עליהם אז יוצרים את האמון, ואי אפשר לבוא לבקש אמון כל עוד שאין את התנאים הבסיסיים לאמון. את זה לא אני אומרת, כל התיאוריות בעולם אומרות את זה. לבקש אמון בתנאים לא שווים זה בלתי אפשרי, ואמון גם לא מבקשים על ידי מסמך זה או אחר, כפי שחלק מנסים לעשות: בואו נבקש מהערבים שיחתמו על מסמך אמון למדינה. אפשר לחתום וללכת לעשות מעשים מגונים. מה זה אומר, חתימה לא אומרת שום דבר. מה שאומר זה ההפנמה של היחסים המשותפים, של האמון הבסיסי שרוכשים ובעצם מפתחים תוך כדי יחסים שווים, תוך כדי כל הדברים האלה.

אני לא רוצה לדון על המסמכים עכשיו אם אתם מתכוונים ללכת סעיף סעיף.

אם יש הערות לגבי הסעיפים אז תגידי אותם עכשיו.

עאדל מנאע:

האלה אספניולי: כמובן, יש כל מיני דוגמאות לכמה שחוסר הייצוג קיים, ואני חושבת

שגם צריך לדון במה זה ייצוג בעצם. במשרד החינוך תמיד אומרים לי: הנה, במשרד החינוך יש מפקחים ערבים, יש אנשים ערביים שעובדים במשרד החינוך והנה, הערבים קובעים מה שיש בבתי הספר. אבל מה זה ייצוג, האם הערבים שנמצאים שם מייצגים, הם נבחרים של הציבור הערבי, או שהם קיבלו מינויים, בעיקר מינויים פוליטיים, והם משרתים את אותם אינטרסים של אלה שמינו אותם. אז גם אני חושבת שצריך לדון על הנקודה הזו.

רק בכדי להדגים כמה חסר ייצוג, ושלא רק חסר ייצוג: אנחנו, ועדת המעקב לענייני חינוך, גוף ציבורי שמייצג את כל החינוך הערבי, גוף נבחר, עד עצם היום יש לנו בעיות. תתארו לעצמכם, ועדת החינוך בכנסת לא מכירה בנו כגוף ציבורי ובהרבה מהמקרים לא מזמינים אותנו לדיונים של ועדת החינוך בכנסת. זה היחס לערבים במדינה- לא רק שלא נותנים ייצוג, אלא שגם לא מכירים במיוצגים ובנבחרים מטעם הציבור. אני חושבת שדוגמא כזו מראה עד כמה שהמצב הוא קטסטרופלי וכמה שצריך לפעול בנושא הזה.

ענדה אולמן-מרגלית: הערה ראשונה כדי להוציא אותה מהבטן, לגבי הנושא של הגיוס

לצבא. אני מרגישה מאוד לא נוח עם ההערות שהיו כאן סביב השולחן בנושא הזה. אני גם מרגישה שיש כאן זריית חול בעיניים. הנושא הזה הוא באמת נושא גדול וסבוך. זה הרי לא כל כך פשוט. זה בעייתי להגיד שהערבים לא רוצים להתגייס, לא רצו בהתחלה, סיפור גייס חמישי, שטח תשע, משטר צבאי, היסטוריה מסובכת. יש ערבים, יש דרוזים, יש בדואים, יש ערבים מכל מיני סוגים ויש השאלה מה קורה. או שמתייחסים לנושא הזה כנושא ששווה ערב ואז צריך להביא מומחים ולדבר על זה, כי זה נושא שהוא מאוד בלב העניין. או שהוא נושא ברמה של סיסמאות: עד שהם לא ישרתו איך אנחנו מדברים בכלל; ואז להגיד את זה מלכתחילה. למה לא הזכירו כאן את החרדים? החרדים גם לא משרתים. או שעושים סיסמאות ואומרים חובות, ככה החרדים והערבים, ונישאר על סיסמאות, או שנחליט שזה נושא שהקבוצה הזאת צריכה להקדיש לו ערב. אבל לגבי האופן שבו הדיון המסוים על החובות של הגיוס התנהל כאן, נראה לי שלא עשינו לעצמנו צדק ביחס לכובד הנושא.

לעניין הייצוג, קודם נדבר על המסמכים, אני חושבת שהם נכונים וצריך לעבור סעיף סעיף. מקובל עלי.

ההערה היחידה שלא נאמרה שאני אולי רוצה להוסיף כאן, היא שייצוג, אני חושבת שכמו צדק, צריך לא רק להיעשות אלא גם להראות. הבעיה של ייצוג עם visibility, עם נראות, נראית לי נושא מאוד חשוב שצריך לתת עליו את הדעת. העניין של הייצוגיות במקומות שבהם אנשים נראים, נשמעים, שזה מתחיל להיות מובן מאליו שכשהולכים לכל מיני מקומות ציבוריים רואים

ערבים ושומעים אותם. עכשיו, בנושא השיתוף. אני חושבת שבמשפחה אנחנו רוצים שיתוף ואפילו שם זה לא כל כך הולך, ורותי הזכירה זאת קודם. בני אדם לא אוהבים שיתוף. פרויקט שיתופי נכפה עלינו בדרך כלל, ולפי דעתי זאת צריכה להיות נקודת המוצא. כלומר, שיתוף לא נקודת סיום ולא נקודת מוצא. אנשים רוצים להיות עם אנשים כמותם, ואם שואלים אותם הם היו מעדיפים שכל השאר לא יהיו שם.

אז צריך מראש לקחת בחשבון שעניין השיתוף נכפה עלינו, זאת המציאות. צריך להבין את המציאות נכון כדי לשאול מה נגזר עלינו לעשות ולהתנהג, ולקבל על עצמנו מתוך העובדה שנגזר עלינו להיות כאן את הפרויקט של שיתוף. לא לראות אותו כאיזה אידיאל או חזון כי אנשים לא יהיו מוכנים לראות אותו כאידיאל או חזון, כך נראה לי.

עכשיו, אם מדברים על שיתוף, אני חושבת שהשאלה של השיתוף בחברה הישראלית בעצם עוד לא עלתה אף פעם על הפרק. היא עלתה בהקשר של יהודים, עם יהודים עלו ועולות שאלות של שיתוף כל הזמן. בהקשר של יהודים וערבים השאלה עלתה תמיד מכיוונים אחרים. עלתה שאלה לאומית ושאלה בטחונית, לא השאלה האזרחית של השיתוף. למעשה אני חושבת שהתפקיד של הקבוצה הזאת הוא לא רק להציע פתרונות לנושא השיתוף אלא בעצם להעלות אותה לדיון של סדר היום הציבורי, כי בעצם זו לא שאלה שמעסיקה את הציבור. לכן, אני בהקשר הזה מאוד שומעת את מה שראסם שואל ואני מתייחסת מאוד ברצינות לשאלה של ראסם. בעצם עלינו, היהודים כאן, כן לשאול את עצמנו מה אנחנו בעצם רוצים מהערבים כדי שנסכים לראות אותם כשותפים. לא שאלנו אם אתם רוצים, אף אחד לא רוצה, היהודים לא רוצים את הערבים והערבים לא רוצים את היהודים. בהנחה שאנחנו ביחד, מה אתם רוצים מהם- אתם רוצים שהם יורידו את השפמים, אתם רוצים שהם יתגיירו, אתם רוצים שלא יהיה להם ילדים, אתם רוצים שהם יבואו לבתי הספר שלנו ולשכונות שלנו? הרי התשובות לכל השאלות האלה הן לא. אז הם כבר לחוד, והם בבתי ספר נפרדים. מה אתם בדיוק, מה אנחנו בדיוק, רוצים שהאזרחים הערבים יעשו או לא יעשו כדי שתסכימו להגיד: בסדר, הם שותפים אתנו במדינה. לפי דעתי זאת שאלה מאד אלמנטרית.

את מציע שנדון בזה?

אני חושבת שזה כן נושא לדיון.

זה גנרל דבטה (דיון כללי).

סמי סמוחה:

עדנה אולמן-מרגלית:

סמי סמוחה:

עדנה אולמן-מרגלית:

לא, אני לא יודעת אם כרגע לדיון. אני אומרת שזאת שאלה שנראית לי ראויה, אולי על הנייר. אני רק אומרת שזו שאלה טובה לדיון שלנו, אבל נדמה לי שהיא יותר נכונה כשאלה שהקבוצה הזאת, אם היא תצליח, תעורר דיון כזה כתוצאה מהמסמך הסופי או מהמדיה שתהיה סביב זה. אם זה יעלה לדיון זה נראה לי תרומה, כי זה פשוט עוד לא היה, לא דנו בזה. אתה עושה סקרים שהם סביב השאלות האלה, והם נותנים לנו קצת עמדות מוצא של הציבור הישראלי, שמראות עד כמה השאלה הזאת סבוכה.

סמי סמוחה:

ח"כ ארנס כתב על זה די הרבה, ברוב המאמרים שלו יש תשובה

בדיוק לשאלה הזאת.

של מה?

עדנה אולמן-מרגלית:

הוא רוצה שהערבים יזדהו עם המדינה.

סמי סמוחה:

אז זאת תשובה, ואפילו את התשובה הזאת לא ברור איך מודדים.

עדנה אולמן-מרגלית:

לגבי עוד פתרונות, אני פשוט חושבת שהפתרון שעוד לא הגענו אליו, ורצינו לדבר עליו היום (ואולי זה כבר יהיה בפעם הבאה), הוא הפתרונות הייצוגיים כפי שהם במסמכים והפתרון של העדפה מתקנת. זה הפתרונות, עליהם אנחנו צריכים ללכת ועליהם צריכים לדבר אחד לאחד. יש פתרונות.

עאדל מנאע:

תודה. לפני שנמשיך, ואני אתן תיכף לחאלד את זכות הדיבור כי הוא סוגר הרשימה של הסיבוב הראשון, אלי כתב לי פתק ואני חושב שזו הצעה שיכולה לחסוך לנו גם את ההתלבטות לגבי חצי השעה הקרובה, האם לדון בסעיפים כמו שהוצע כאן, או בכל זאת להמשיך להגיד כל אחד מה שיש לו, ההערות שיש לו. אני אוסיף גם את הניירות שלי ושל סמי. ההצעה היא פשוטה, כל מי שיש לו התייחסות לשלושת הניירות, וגם נאמר כמה פעמים שהם קרובים אחד לשני, אז פשוט יעשה את זה בכתב. כך נעשה את זה גם בצורה מסודרת וגם לא בסוף הערב כשחלקנו כבר עייפים ואין לנו מספיק זמן להתחיל לדון בסעיפים.

סמי סמוחה:

רק תיקון ידידותי. אני חושב שמישהו יכתוב מסמך אחד מתוך

השלושה, ויוסיפו לזה גם הערות אם יגיעו עוד הערות.

אני חושב שזה מקובל.

עאדל מנאע:

מכיוון שזה התקבל, את הזמן שנותר לנו אנחנו נקדיש למה שעשינו עד עכשיו, לכך שכל אחד יגיד את ההערות שלו.

חאלד אבו עסבה: האמת היא שלי יש הרגשה מאוד קשה, אחרי שלפחות סמי שם את זה על השולחן ואמר שהשיח שמתנהל פה במדינת ישראל הוא למעשה שיח ציוני. אז אני צריך לשאול את עצמי מה אני עושה פה, לא פה בחדר הזה, בכלל בכל ההווה הזאת. זו בעיה שלך.

סמי סמוחה: בסדר, או.קיי. אז אני צריך להתמודד עם הבעיה הזאת. הוא גם הציג מסמכים שמצביעים על כך שלא הוא מציג את הבעיה אלא המציאות הישראלית מציגה אותה, זאת אומרת שהוא מתבסס על סקרים. הוא צייר תמונה, ומבחינתי בתור אדם שהוא לא ציוני וגם לא מתיימר להיות ציוני, ואני גם לא חושב שאני נדרש להיות ציוני, וגם אם אני אדרש אני אסרב להיות ציוני, מבחינתי זה מאוד קשה. התמונה הזאת היא מאוד קשה ואז זה מעלה אצלי גם כל מיני תהיות כמו למה שאני אושיט לך יד ואעזור לך בבעיה שלך. זאת אומרת אני צריך להתמודד עם הבעיה שלי, אבל למה אני צריך לעזור לך לפתור את הבעיה שלך? אם לשיח הציוני יש בעיה עם הילדים שלי ועם הילדים של ראסם ואנחנו מחבלים במפעל הציוני בזה שאנחנו מביאים ילדים, אז איפה בכלל כל השותפות, אז על מה מדברים, איפה השותפות פה?

אז אני צריך לעשות את השיקול האגואיסטי שלי ולהגיד: למה אני בכלל צריך לוותר על הלאומיות שלי ועל המפעל הלאומי שלי? למה אני אתן לך את הכיף הזה שאתה תנהל את המפעל הציוני שלך והמפעל הלאומי שלך, ואני נדרש לוותר על המפעל הלאומי שלי? אז גם אני אעמוד על המפעל הלאומי שלי. פה לא תיתכן בשום פנים ואופן שום שותפות. גם כל הנושא של הייצוג הוא פוליטיקלי קורקט יותר מאשר מציאותי.

סמי סמוחה: לא הבנתי את זה.

חאלד אבו עסבה: אני אסביר. כפי שהאלה דיברה על הסייגים של הייצוג- אפשר גם לקחת מישהו ולהגיד: אנחנו ניתן אוטונומיה במערכת החינוך, אנחנו נשים אותו שם; יש לנו כאלה, זה ברור, אבל זה לא ייצוג (אדם חיובי כפי שהוא נקרא בלקסיקון של השיח הציוני, נקרא לו ככה). לכן, אין סייגים לייצוג. במידה שמדברים על ייצוג, הייצוג צריך להיות במידה כזאת שאני באמת צריך להיות שותף, לא ייצוג שאני יושב כמיעוט בתוך קבוצת רוב שיכולה לקבל החלטות ואמנם אני נמצא שם, זועק, מדבר, נראה ונשמע, אבל מה אני עושה, למה אני צריך לשבת שם. זאת אומרת איפה הכוח שלי, שאני יכול באמת להשפיע ולקבל החלטה. אני מבין שותפות כשוויון, זאת השותפות בעיני. השותפות היא לא משהו כאילו, זה לא כאילו.

עכשיו, אם אתה תיארת, סמי, את המציאות ואתה אומר זאת המציאות והמציאות היא כרגע שיח ציוני כזה וכזה, אז אני בא ואומר, המציאות לא מכתובה מהלכים או לפחות לא מגבשת אותם. האנשים בונים את המציאות ולא המציאות בונה את האנשים, זה למעשה מה שאני טוען. זאת אומרת, אנחנו בתור בני אדם, אם טוב לנו עם המציאות הזאת אז אין לנו על מה לדבר. אם לא טוב לנו, אם המציאות הזאת לא טובה, אז בוא נראה כיצד נוכל לעשות הסדרים כך שבצורה זו או אחרת נשנה את המציאות הזאת. אם המציאות הזאת נתפסת כטובה על ידי הרוב היהודי פה, במרכאות או בלי מרכאות, אם זאת המציאות וזאת המציאות שאנחנו רוצים, אז אני לא יודע מה אני עושה פה.

עאדל מנאע: כיוון שאמרתי שחאלד חותם את הסבב הראשון, אני אתן לעצמי

להגיד כמה דברים. אני אעשה את זה ממש בקצרה, יש לי כמה הערות לגבי כמה דברים שנאמרו, אבל אני אגביל את עצמי לאמירה אחת. הדבר שחשוב ביותר להגיד מבחינתי בשלב הזה הוא לגבי כמה דברים שעלו בצורה זאת או אחרת על ידי סמי ועל ידי ח"כ ארנס ועל ידי אחרים. עדנה למשל התייחסה לנושא של הצבא ואני לא אחזור, כיון שזה באמת דורש דיון רציני ואנחנו נעשה את הדיון הזה מתי שהוא, לקראת סוף הרשימה של הדברים האחרונים. זה נושא חשוב, רציני, צריך לדון בו בצורה רצינית ולתת לו את הזמן וכו'. אבל זה לא הנושא שלנו היום.

אבל יש גם נושאים אחרים שעלו פה ושם שאני אקרא להם פחות דוקרניים. לדוגמא, העניין של האמון והעניין של הענקת לגיטימציה למדינה, זאת אומרת תנאים שהערבים כאילו נדרשים לתת אותם במקביל או כתנאי לשוויון ולהסדרים שאנחנו רוצים להגיע אליהם.

אני אגיד קודם כל מה שאני חושב. אני חושב שרוב הציבור בישראל היום מוכן לזה. רוב הציבור הערבי בישראל רוצה להיות חלק מהמפעל של מדינת ישראל, הוא רוצה להרגיש שותף, הוא רוצה אפילו להרגיש גאווה כלשהי בזה שהוא ישראלי. אני לא ממש מסכים לכל הדברים שאמר סמי אבל אני מסכים לחלק גדול מהשיקוף שלו של המציאות, רק שסמי אומר את זה בצורה בוטה, ככה זורק לנו את זה מול העיניים ואז יש אנשים שלא מרגישים נוח כמו חאלד עם זה, כי פשוט הקיבה מתחילה...

עכשיו, הנקודה המרכזית שאני רוצה להגיע אליה היא זאת, ובזה אני חוזר למה שאמרה האלה. אם אנחנו מחפשים עתיד טוב יותר ומשותף לשני העמים בארץ הזאת, אז באמת צריך להתמקד בדברים שהם משותפים, שאפשר לבנות עליהם. הדבר המשותף החשוב ביותר בינינו הוא האזרחות המשותפת, כל דבר אחר מפריד בינינו. אם הצד היהודי ירצה שאנחנו ניתן לגיטימציה לאופי היהודי והציוני של המדינה ולכל מה שמתקרב לזה, לנאמנות וברית כאלו, לא נגיע לשום

מקום. אם הערבים כמיעוט ידרשו מהיהודים לוותר על דברים בסיסיים ולבוא לקראתם בדברים רבים שהם באופי של הרוב היהודי ובאיך שהם תופסים את הקיום שלהם פה, אז גם לא נגיע לשום דבר. הדרך צריכה להיות, ואני חשבת שזה מובן לכולם מה שאנחנו מנסים לעשות בקבוצה הזאת, או לכל מי שרוצה להגיע לשותפות לעתיד בין שני הצדדים, באמת לאתר את התחומים בשטח. אני לא קורא לו אפור דווקא, זה שטח מאוד חשוב, השטח האזרחי שהוא הדבר המשותף והדבר החשוב לשני הצדדים. עליו אפשר לבנות את כל הדברים המשותפים ואז לראות איך אנחנו בונים עתיד אחר מהמציאות של היום ומהמציאות של חמישים השנים הקודמות. לכן, אי אפשר להתחיל לא מדרישה של אמון, זאת אומרת לבוא ולהגיד קודם צריך אמון. אמון לדעתי יבוא כתוצאה, כמו שנאמר קודם.

אי אפשר כבר בשלב הזה לתת לגיטימציה, כי שוב, לדעתי הלגיטימציה תבוא כאשר השטח המשותף של האזרחות המשותפת יגבר על השטחים האחרים שמפרידים, והאופי של המדינה כבר יהיה שונה מהאופי של היום מבחינתו של האזרח הערבי. לא משנה אם ימשיכו לקרוא לזה מדינה יהודית או לא, אבל האופי הזה, המציאות הזאת, תשתנה ואז היא גם משנה את העמדות של האנשים - גם של היהודים וגם של הערבים. לכן אני לא מאמין שהעמדות שאתה משקף אותן, סמי, בסקרים שלך, זה מה שצריך לקבוע את האג'נדה שלנו. לא שהסקרים הם לא חשובים, ולא שהסקרים הם לא שיקוף פחות או יותר של המציאות בזמן שעושים את הסקר. על זה אין לי ויכוח, רק שאני לא חושב שזה מה שצריך לקבוע את האג'נדה שלנו ואת מה שאנחנו רוצים לעשות לעתיד.

אני בהחלט חושב שכקבוצה חלוצית שרוצה לשנות מציאות צריך לקחת את זה, לדעת שזה מה שקיים, לקחת את זה בחשבון, אבל לשאוף לעתיד אחר, כמו שאמרתי קודם ואני לא רוצה לחזור על זה. בונים על בסיס משותף ופועלים להגדיל את הבסיס המשותף הזה, ורק כך משנים את המציאות וגם את הנושא של האמון וגם נושאים אחרים. תודה.

ראסם המאסי: טלגרפית, מבחינה טכנית אני מציע לעשות משלושת המסמכים מטריצה שמדברת על כלים לייצוגיות, תחומים שאפשר לשתף, ונתייחס אליהם על ידי הוספת תחומים או נושאים, כי הדבר הזה לדעתי מאוד חשוב. אני מוכן לחתום על שלושת המסמכים של ייצוגיות, אבל אני פשוט מבקש ליישם אותם.

נקודה נוספת. אני מציע לא ללכת בגישה הזאת של הצהרות. כמו שאני לא בעד הערבים שאומרים בוא נשנה את ההמנון של המדינה, אני גם לא בעד לחפש את הנושא של הלגיטימציה והלויאליות של הערבים למדינה היהודית. אלו שני קצוות שלדעתי לא תורמים כלום וצריכים לחפש את הצדדים האינסטרומנטליים, כפי שעמדל הצביע, שמאפשרים לקדם. דבר שלישי שאני חושב - סמי, תאמין לי שעכשיו כשאנחנו מסתכלים על העולם הערבי, שיש לו את הכוח ואת המשאבים והוא עבר מדיפלומטיה של דה-לגיטימציה של מדינת ישראל לחפש זכויות אצל מדינת ישראל. אז מה עם הערבים בישראל, הם מחפשים זכויות, או פשוט רוצים לשמר את המצב?

אם אנחנו רוצים ללכת של הערבים וגם ללבם של היהודים, אז שניהם לא רוצים אחד את השני, זה החיים וכאן צריך לייצר כלים.

לגבי הנושא של אי אמון. את האי אמון הזה בונים, ואני מציע את מה שאני רואה בשטח. תאמינו לי שאני מסתכל על זה - אמון או לא אמון - את זה שוכחים, רק מסתכלים בפעם הראשונה על הפנים ואחר כך מתחילים להכנס לתכלים. בתכלים יש כוח, יש אליטות, יש משאבים, יש מה שנקרא שרידות, ואז כל אחד מחפש את השרידות שלו. אנחנו רואים את זה באוניברסיטאות, לא מכניסים פקידים ערבים אפילו לאוניברסיטאות, לא נדבר על מרצים. לא רואים את זה. במה שאמורה להיות המערכת המאוד מאוד ליברלית רואים מה קורה בה, כל אחד שומר על המקום שלו ולא רוצה לאפשר חדירה, ואליעזר, לא בגלל העדר יכולת אלא יש עובדה אחרת, מביאים עולים, מצניחים אותם, מגבירים אותם. עובדה שמגבירים את היכולות של העולים שבאים לדימונה וירוחם ונותנים להם את המשאבים כדי לשרוד. לעומת זאת, בשפרעם אומרים שהם ערבים אז פה הם יסבלו. כאן אפשר לבנות את הדברים בצורה יותר נכונה.

נושא נוסף שאני חושב שצריך להתייחס אליו. בתנאים הקיימים, ואני סובל את זה על בשרי, אני פשוט שותף לכמה צוותי תכנון לאומיים ואני לפעמים שואל את עצמי: אני צריך להיות שותף ליעדים האלו? ואז אני מתחיל לעשות את החשבון וההפסד מה יצא לי מסך הכל כל העסק הזה, אם זה משפר לי, לערבים, אז אני אעשה את זה, אם זה לא ישפר לערבים אז למה שאני אתעסק עם כל הדברים האלו. בשותפות, אתה משפיע על ידי נוכחות, ואני מראה אחת מהדוגמאות של השפעה שהשתנו גם בתכנון לאומי ומחוזי ואני מקווה שיחדור לתכנון המקומי.

נקודה נוספת. אני משתתף עם צוותים פלשתיניים בדיון על הפלשתינים מול הישראלים כאשר אני ישראלי. אף פעם אף צוות ישראלי, אפילו מקצועי, פנה אלי ואמר: אתה ישראלי, בוא תשתתף איתנו מול הפלשתינאים. לעומת זאת, הפלשתינאים קוראים לי שאני אשתתף אתם ודרך אגב, אני עושה את זה בכדי לייצג את האינטרסים של הפלשתינים מול האינטרסים של מדינת ישראל.

אני בונה את המטריצה שלי, את היעדים שלי כבנאדם, אני רואה מה שטוב לערבים, ומה שטוב לפלשתינים יכול להיות שגם יהיה טוב למדינת ישראל וגם ההפך נכון בתנאים הקיימים הנראים לעין.

משה ארנס:

יש היום גם סגן שר חוץ ערבי.

ראסם חמאסי:

נכון, אני רוצה להיות גם שר החוץ.

משה ארנס:

אני מניח שיש יתרון מסוים בזה שאני בא האחרון, אני שומע דברים בפעם הראשונה, אני מניח שהייתה לפני כן פרשנות יותר מאשר פעם אחת, ואני למדתי ממה ששמעתי ונהניתי מהדיון. אבל יש לי חסרון בזה שאני בא אחרון, מכיוון שאני עוד לא מרגיש שנוצר פה איזה מכנה מינימלי משותף שיאפשר לי לפחות להשתתף בהתייחסות לדברים מאוד ספציפיים, תכנית זו או אחרת בסעיפים אלו או אחרים, ואני לא תובע לעצמי שום זכות, אבל אני לא אוכל, לפחות בשלב זה, לקחת חלק בזה.

אני לא אהבתי לשמוע את התוצאות של הסקרים שלך. לא צריך להרוג את השליח, אנחנו יודעים כמוכן שסקרים גם משקפים במידה מסוימת את סוג השאלות כפי שנשאלו, אבל אני מניח שיש גרעין אמת בדברים שאתה הצגת. אני מניח שלו היית מציג תוצאות של סקרים באוכלוסייה הערבית אז גם זה היה צורם את האוזן, לשמוע חלק מהדברים שהיינו שומעים. אני חושב שהמטרה שלנו כאן היא לא להתעלם מאותה מציאות שהסקרים האלה מבטאים, בין אם היא מדויקת או לא, אלא לשאול את עצמנו מה אנחנו עושים כדי לשנות את המציאות הזאת. מה אפשר לעשות כדי שכאשר יעשו סקרים בעוד שנה שנתיים התוצאות תהיינה תוצאות קצת שונות. זה מביא אותי לשאלה שקצת נוגעת ללב, שאתה שאלת, מה אתם רוצים מאתנו. אני לא מרגיש שיש לי בכלל זכות להגיד שאני רוצה משהו ממך, שתעשה את זה מכיוון שזה מה שאני רוצה. אני חושב שנאמר פה נכון, לפני האלה אני חושב, שאנחנו רוצים ליצור משהו משותף. אם אני רוצה משהו ממך, אני חושב שזה אותו דבר שאתה רוצה ממני, אני רוצה שאנחנו נהיה שותפים. אני אינני חושב שזה נכון שבשלב זה אין בכלל מפעל משותף. אם אנחנו רוצים צמיחה במשק וצמצום האבטלה, אז כולנו רוצים בזה, גם יהודים וגם ערבים, ואם אנחנו רוצים שיהיו פחות תאונות דרכים בכבישי ישראל אז כולנו רוצים בזה, ואני נוטה לחשוב שאפילו אם אנחנו רוצים שאפשר יהיה להגן על המדינה ושהיא לא תספוג מכות בשעת מלחמה, או שלא יאיימו עליה בכלל, אז גם מנקודת ראות זו או אחרת כולנו מעוניינים בזה. זו התחלה של מפעל משותף, יש מטרות משותפות. אני לא מצפה שאנחנו נגיע לזה שכל המטרות יהיו משותפות, אני מניח שיש איזה גרעין של מטרות משותפות, ואם אנחנו נרחיב אותו קצת, אנחנו נגיע לדבר שיהיה מפעל משותף. אנחנו רוצים לבסס את המפעל הזה במדינה דמוקרטית שפועלת על פי הנורמות, למרות שישראל היא אולי קצת חריגה, היא קצת שונה מיתר המדינות הדמוקרטיות, אבל בכל זאת מבחינת הנורמות היא מדינה דמוקרטית. שוב פעם, אני חושב שזה דבר משותף ליהודים וערבים, כך אנחנו רוצים שזה יהיה, אנחנו לא רוצים שזה יהיה אחרת, אנחנו לא רוצים מדינה טוטליטרית או סטייה מהנורמות הדמוקרטיות.

אני רוצה לומר כמה מילים לגבי הדרוזים. אני לא בטוח שפרופ' דון יחיא מכיר את הדרוזים. אני לא רוצה להציג את עצמי כמומחה לדרוזים, אבל כשר בטחון שלוש פעמים היה לי מגע רב מאוד עם האוכלוסייה הדרוזית בישראל. חלק מזה בנסיבות לגמרי לא משמחות, כשבאתי לנחם אבלים, מכיוון שמספר רב של דרוזים בצה"ל נפלו, ובמקום כמו בית ג'אן למשל, אני חושב שפר קפיטה מספר הנופלים יותר גדול מאשר כל ישוב יהודי, כולל קיבוץ.

אני לא אתווכח אתך, אם את אומרת שדרוזים זה ערבים. אני מניח שהם בודאי דוברי ערבית, אני לא יודע באיזו מידה הדת שלהם כל כך שונה מהדת המוסלמית, אבל מידת ההזדהות של העדה הדרוזית עם מדינת ישראל שונה ממידת ההזדהות של האוכלוסייה הערבית בישראל. זו פשוט עובדה, ומי שרוצה להיווכח בה שישתכל על תוצאות הבחירות. תוצאות הבחירות בין הדרוזים הן שונות בצורה לא מוחלטת, אבל לגמרי שונות מתוצאות הבחירות, וזה גם לא יכול להיות אחרת. יש היום תתי-אלופים דרוזים בצבא, ואני אומר לכם כשר בטחון שלא רחוק היום שיהיה אלוף דרוזי במטכ"ל. ברגע שיהיה אלוף דרוזי במטכ"ל אז באחד הימים גם ידברו על אפשרות שאולי דרוזי יהיה רמטכ"ל. בודאי שיש פה מידה מסוימת של הזדהות שבאה כתוצאה מהשירות.

האלה אספניולי:

להפך, השירות בא כתוצאה מההזדהות, שנובעת מהדת שלהם.

משה ארנס:

יכול להיות שיש פה נושא למחקרים, אבל אני נוטה לחשוב שזה קצת אחרת. למשפחה שכולה יש הזדהות, כי הבן שלה קבור בבית קברות צבאי, ואיך אפשר לא להזדהות? איך יכול להיות? לא יכול להיות. לכן אני חוזר לך שלדעתי הנושא של השירות בצבא הוא חלק גדול מאוד מההזדהות. אני חושש, אני ממש חושש, שכל עוד צעירים ערבים לא ישרתו בצבא לא תהיה התקדמות בנושא. אני יודע שיש פה בעיות, יש פה חשדות. אבל רגע, לדרוזים לא היו חשדות? אני באתי למשרד הבטחון ב-1984 ואני עשיתי את הביקורים האלה בניחום אבלים. שאלו אז למה אין חייל דרוזי בחיל אויר, הוא ייקח מטוס פנטום ויטוס לדמשק? זה תהליך, זה תהליך, אני חושב שזה לא יכול להיות אחרת. לכן, אם יש פה הצעה כזאת, בהחלט צריך לקיים

דיון על הנושא הזה. אני חושב שבמידה גדולה, אולי זה הגזמה להגיד שזה לב העניין, אבל זה בודאי בלב העניין.

רות גביזון: אני רוצה להזכיר לכולם דבר אחד. אני בעד שאנחנו נדבר על המסמך הזה ונרכז אותו, אבל אני חושבת שיש איזשהו נתק בין המסמך הזה לבין המציאות הקשה שאנחנו דיברנו עליה. אנחנו כאילו חושבים שאנחנו נסכים על המסמך וזה יהיה הסוף, אז כמובן שזה לא זה, מפני שהמציאות הקשה שאנחנו מדברים עליה היא שמונעת את הייצוג ומונעת את כל הדברים האלה. היא לא רק תוצאה של זה שאין עדיין חוקים כאלה שדורשים ייצוג, הרי אין חוקים בגלל המציאות. המציאות הזאת קיימת וצריך מאוד מאוד להזהר מ" Wishful Thinking", כאילו מספיק שזיהינו דבר שנכון לעשות אותו, ואז הוא כבר נעשה, מומש ואת זה כבר פתרנו ואפשר להמשיך הלאה.

אני רוצה להזכיר לנו עוד דבר אחד, אני חושבת שהוא נורא חשוב. במובן מסוים הבעיה האזרחית של יהודים וערבים אזרחי ישראל היא יותר קשה מהמו"מ בין ישראל ובין הפלסטינים. אנחנו צריכים לזכור את הדבר הזה, כי לפלסטינים היום אין בעיה עם מדינת ישראל, כשהם עושים מו"מ עם מדינת ישראל הם עושים מו"מ עם מדינת ישראל כמדינה היהודית. הם לא אוהבים את זה אבל הם מוכרחים לעשות את זה, הם עושים את זה כי ככה צריך. מבחינה זאת העמדה של הערבים אזרחי ישראל היא שונה, היא יותר בעייתית. אני בודאי לא תובעת מערבים ישראלים להיות ציוניים, אבל צריך להבין שהמדינה הפלסטינית שתקום תהיה מדינה פלסטינית, והיכוח על השאלה האם מדינת ישראל יכולה להישאר מדינה שיש בה הגדרה עצמית לעם היהודי הוא ויכוח קשה. זה בודאי לא דבר שאפשר להגיד עליו 'בואו נעשה פשרה', אבל זה דבר שילווה אותנו בדיון הזה. הרעיון פה הוא לא לבקש מהערבים אזרחי ישראל לוותר על המפעל הלאומי שלהם, בכלל לא. הרעיון הוא להגיד, שכמו שיש פה מפעל אזרחי משותף, אנחנו נמצאים בהווה שיש בה גם מאבק לאומי, ולמאבק הלאומי הזה יהיו תוצאות בחיים במדינת ישראל. זה הכל. אם אנחנו כל הזמן נריב מול זה אז אנחנו באמת לא נוכל להתקדם הרבה ופשוט חבל. צר לי, אני חושבת שחלק מהבעיה של המציאות הקשה הזאת זה מפני ששני הצדדים לא עוברים את השלב הזה שבו אנחנו תקועים כבר כמה חודשים. בגלל שלא עוברים את השלב הזה אי אפשר להתקדם לדברים שבאמת יכולים לשנות את המציאות בצורה משמעותית. אני מנסה לעזור לעצמנו טיפה, לא הרבה. אנחנו יושבים כבר לא מעט חודשים, ויש להבין שהתהליך הזה הוא תהליך הדרגתי ומוכרחים לעשות קצת קפיצות, אי אפשר להישאר כל הזמן באותה נקודה.

סמי סמוחה: שתי נקודות. נקודה אחת היא שיש שיח ציוני יהודי בארץ, יש שיח פלסטיני ערבי ויש גם שיח אזרחי. מה שמשותף לקבוצה הזו זה השיח האזרחי והקבוצה הזו יכולה להתקדם רק אם היא תתרכז בו.

עכשיו, מה שקורה כל הזמן זה שהשיח הפלסטיני והשיח הציוני כל הזמן גולשים לשיח האזרחי ומקלקלים אותו. לזה אנחנו צריכים להיות מודעים, זה המצב. אז אם אנחנו נשתדל להיות בשיח האזרחי, לדעתי נוכל להגיע להרבה הסכמות. המסמך הזה מוסכם כי הוא עוסק רק בשיח האזרחי. הוא לא מחבל בשיח הציוני, הוא לא מכרסם במדינה היהודית, והוא גם לא מחבל בשיח הפלסטיני של ערביי ישראל. לכן אני אומר שיש הרבה מן המשותף.

כמובן, את השיח הציוני שאני הצגתי קודם, הצגתי בצורה בוטה. זו המציאות. אני לא אומר שאנחנו צריכים להיות צמודים למציאות, כי אנחנו קבוצת שינוי, אנחנו לא קבוצה שבאה רק לשקף את המציאות. זו נקודה אחת.

הנקודה השניה היא יותר חשובה ואני רוצה לתרום פה. אני בפעם הקודמת העליתי את השאלה ביחס לכך שכל מה שאנחנו עושים הוא שאנחנו נותנים לערבים והערבים לא נותנים. אני רוצה להגיד עכשיו את דעתי, כי קודם אני אמרתי שאני לא הצגתי את דעתי, אני אמרתי שזו המציאות הישראלית ולא אמרתי את דעתי. דעתי היא שמאחר שבידיו של הצד היהודי המשאבים והוא קובע את הזהות של המדינה, הוא קובע גם בכוחו את השיח שמתנהל, ששולט, אז בודאי שהויתורים יהיו של הצד היהודי, זה ברור. זאת אומרת הזרימה של המשאבים צריכה להיות מהצד היהודי לצד הערבי. זאת אומרת אם אני אומר את זה כבנאדם, כאזרח, אני אומר שצריך לעשות את זה, לעשות את כל הדברים האלה שהם למעשה בשיח האזרחי השוויוני. שיח אזרחי הוא שוויוני ודמוקרטי, ואז אתה מבצר את הדמוקרטיה. זו אולי התמורה הכי גדולה, ברגע שיש לך אזרחים שהם יותר שבעי רצון, הם יותר שווים, ואולי יש תקווה בעתיד. לא כשלח לחמך על פני המים, שאולי אותם אזרחים שיקבלו יותר משאבים גם יזדהו אחר כך וירגישו פחות ניכור ועוינות למדינה. התמורה שאנחנו מבקשים מהערבים היא לטווח ארוך, היא השקעה מצדנו בחיזוק הדמוקרטיה הישראלית. אבל, אני לא חושב שאנחנו צריכים להתנות את זה בזה, למרות שתמורה לדעתי תבוא. זה כמו שאומרים כל הזמן, וזה נכון גם במו"מ בין ישראל ובין הפלסטינים, שיש צעדים בוני אמון. חלק מהדברים האלה הם צעדים בוני אמון שבסופו של דבר אנחנו מקוים שיגבירו את האמון, אבל אי אפשר לדעת את זה בדינמיקה של חברות. לפעמים כשאתה נותן יותר זכויות זה יכול להביא לתוצאות הפוכות ממה שאתה מצפה, זה יכול להגביר

את הדרישות, להעלות את הציפיות, ולפעמים יש לך תוצאות הפוכות. אני כבנאדם מוכן לקבל על עצמי את הסיכון ואני אומר שזה צעד שנכון לעשות אותו, לא משנה מה יהיו התוצאות בשלב הזה. זו הגישה האישית שלי, דיברתי בפעם הקודמת יותר כסוציולוג ולא כבנאדם שמביע את דעתו, וזו הבעיה שלי, שקשה לי פה, פעם אני משחק את התפקיד הזה ופעם תפקיד אחר.

עאדל מנאע: תודה סמי. טוב, הגענו לסיום.